

ЛБ5 1444

БЕКА
84.
ИНОВИЋА
БЕОГРАД

60 НОВ. А. ВР.

ВЕЛИКИ ПЕТАР РУСКИ ЦАР
И
ЊЕГОВО ДОБА.

Штамларија Н. Стефановића и Дружине у Београду.

ID = 104184839

15-1444

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 55 334

ВЕЛИКИ ПЕТАР РУСКИ ЦАР

И

ЊЕГОВО ДОБА.

ПО НАЈБОЉИМ ИЗВОРИМА Др. Рајха

српски

од СВЕТОЗОРА Ј. ЗДРАВКОВИЋА.

Издање Књижаре Велимира Валожића.

*Светозара М. Вајића
срп. нар. учитеља
у Сирмију 1873г. 21/6.*

БЕОГРАД,

штампарија Н. Стефановића и Дружине.

1873.

ПРИСТУП.

Велики Петар је најизврснији политични јунак са светске позорнице из 18. века. Он је још већи од великога Фридриха и Наполеона. Он је јединствени ђеније, коме је Хердер нацртао речима славан споменик. Као што су супротне светске стране, тако су разни путови којима господ поједине и читаве народе води. Историја Великог Петра — историја је и његовог царства, где је усредсређена сва снага Великога духа. Провиђење божје лебдило је над радом великог Петра; он је хтео да удари колосни темељ — и са том жељом свршио је велики ђеније.

Велике људе позива сама судба на свет; у њима се оличава вечити владар, преко њих он истрже људство из неваљалих руку, њима се ствара историја — тај дневник божјега рада на земљи, који неможе сваки наставити.

Тај неисцрпни дневник пун је најистинитијих доказа о величини свега што је велики руски владар створио; ту величину не може нико оспорити, и сви који владају и управљају судбом народа треба да узму Петра за узор при подизању темеља за срећу народну. Руски самодржац показа делом зашто је створен владар — он усрећи и просвети свој народ. Свако руско срце мора да се скромно поклони спомену свога избавитеља и да прославља сва Петрова дела, која створише данашње стање у руској земљи.

Петар је необични дух, геније, који створи од суровога материјала зграду од које зазира цели свет.

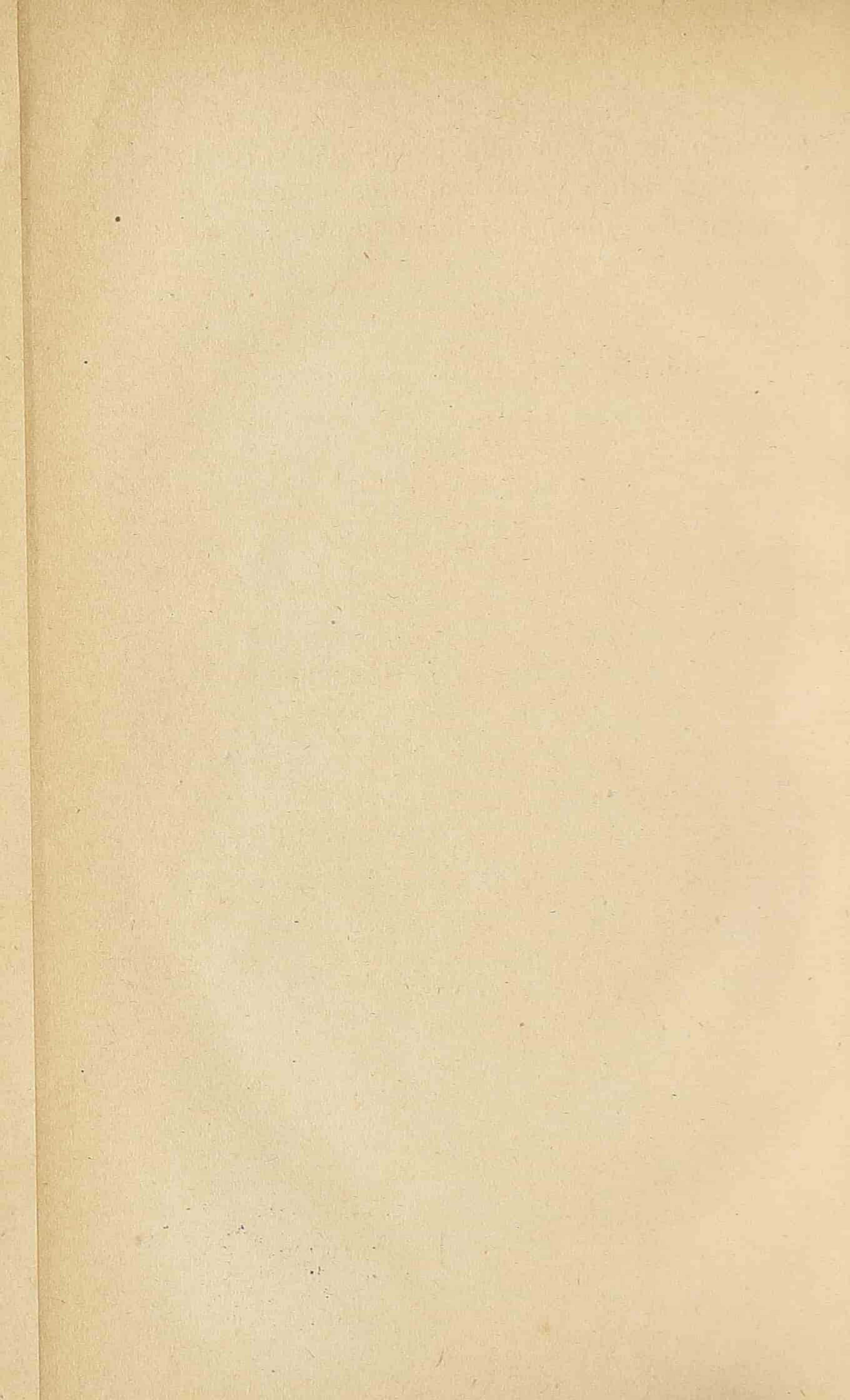
Истина и у њега има доста махна, као у човека, али то се све невиди испод огромне гомиле великих и непостижних последица, што створише данашњу силну Русију.

Он беше и суров, али његова искреност, правичност, јунаштво, вредноћа, самопрегоравање, пожртвовање, рад за општу корист — цели створ његових живих руку обавија у маглу све слабе стране. Он је човек грешан — али непостижан, он је нови спас староме славенском племену, које данас представља херкулску снагу међу најснажнијим светом.

Такав је био велики руски цар; то је у главном нацрт тога највећег човека, а опширније ће описивање наћи читаоци у самоме делу.

БЕОГРАД, Јануара 1873.

Светозар Ј. Здравковић.

Велики Петар
руски цар.

Петрово рођење и детињство.

Алексије Михаилович, руски цар, (1646. до 1672.) имао је са својом првом женом *Маријом*, ћерком бојара *Милославског*, два сина, *Теодора* и *Ивана*, и многе ћерке: *Евдоксију*, *Марту*, *Софију*, *Катарину*, *Марију* и *Фсодосију*. Али се не надаше ничему од синова, јер беху слаби. Тада упозна он двадесетгодишњу ћерку племића *Наришкина*, запреси је по рускоме обичају између шесет изабраних. Из тога брака доби сина 30. Маја 1672. г. по имену *Петра*, и кћер *Наталију*.

Наступи велика свечаност кад се родио *Петар*. Звездари су га представљали као добар знак за Русију, како стоји и на једној ливеној медаљи из тог доба. Дворски звездар *Јаромонах Симеон Полоцкој* прорицаше цару по једној светлој точци око *Марса* да ће бити убојица и јунак, а непријатељима страх и трепет. Ово потврди још и то, што је на дан *Петрова* рођења војска *Лудвика XIV*. прешла преко *Рајне*, а турска преко *Дњестра*.

Алексије се морао јако радовати што се родио наследник, путовао је од цркве до цркве, избриса многе старе рачуне крунских дужника и рашири славу на далеко. *Бирило*

Велики Петар.

Наришкин, царичин отац, дотле сиромашан племић, поста *околнич* (надзорник граница и обласних процеса), а са тим газда над 20.000 поданика. Тако исто беше одликован и *Артемон Сергијевић Матвејев*, код кога је цар упознао своју домаћицу.

Наследника крстише 29. Јуна у чудовскоме манастиру, а из крсне воде примише га брат *Феодор* и његова сестра *Ирина*. Тадашњи патријар *Јоаким* заврши црквену свечаност.

Још из рана беше детету срце и душа оружје, јако се радоваше кад му треће године на имен-дан поклони сабљу неки одличан трговац. Отац га јако заволе, што је био здрав ка тресак и паметан, и гледаше да га спреми за престолонаследника, искључивши сина из првога брака.

Кнегиња *Софија*, која је чезнула још тада за владалачким престолом као мушко, поквари тај план. Та *Петрова* сестра (прирођена) беше и лепа и даровита, али све то пропаде у њој због необуздане честољубности. Омрзе маћеху која се труђаше да то угуши, па и невинога младог брата.

30. Јануара 1676. сконча *Алексије*, владар, благословен за Русију. *Петрова* мати и дед васпитаваху и даље младога наследника — једину дику *Наришкинова* дома. *Алексијев* старији син из првог брака ступи на престо као *Феодор III*, и са њим се подиже опет род *Милославскога*, која гледаше завидљиво *Наришкинову* славу и сада прогна *Артемона Матвејева* и *Ђирила Наршкина*. *Феодор* се

красно понашао и гледао да добро васпита брата. Петров први учитељ 1677—1680. беше *Никица М. Сотов*. Он му предаваше нарочито историју рускога јуначког доба савим просто у сликама; труђаше се да му отвори вољу к знању, а удова царица хтеде да га добро васпита. Феодор сконча 27. Апр. 1682. и неостави деце. Милославскова странка, којој беше председник кнегиња Софија држала је за извесно да ће доћи на престо царевих *Иван*; а угњетана породица *Наришкинова* надала се царевиху *Петру*. Иван беше слаб и кратковид, те мишљаше, да ће кнегиња Софија одржати честољубље и радити за дом Милославскога. Петру беше тек 10 година, али се од њега много ишчекивало, тако му се надао и отац *Алексије*, и брат *Феодор*, како вели прича, да ће постати последовач. Братска љубав учини те се олакша извршење те жеље. Кад се после Феодора сакупише у Москви великаши, који беху за Петра, извикан би Петар за цара, јер то беше општа жеља. Само неки *Самбулов* по наговору Софијину устаде за *Ивана* и многи га подпомогаше, али прође на празно. (Тај Самбулов доцније поста само племић, а надао се да га царевина постави за бојара; и с тога се закалуђери па постаде монах у Чудовскоме манастиру. Једном га ту нађе Петар у цркви. Он опази да тај калуђер само не иде после литурђије у Антидор но оста на месту. Петар га зовну и запита га зашто то чини. „Ја сам Самбулов — рече му — и не могу од стида да погледам у очи увре-

ђенога господара“. На питање, зашто је био против њега, одговори: „Млађи Јуда издаде свога господара за 30 сребрника, а ја нисам нигда био твој млађи. Па зар се можеш чудити, што сам те ја прост племић за бојарско достојанство продао?“). Ступање на престо беше 10. Маја, и сам стојећи корпус *стрелца* положи заклетву. Наталија, петрова матери, прими владу; први јој корак беше да опет подигне понижену породицу Нарешкина и да позове изгнаника Матвејева, Владарка учини по вољи „*стрелцима*“ жртвовавши неколико официра, који им не беху по вољи. Али кнегиња Софија подбоде овет већину *стрелца*, под изговором да је престолонаследник Иван неправедно збачец. Лукави помоћници — међу њима повереник Иван Милославски, браћа Јован и Петар Толстој, подполков. Зиклар, Озеров и Софијина дворанка Феодора Семеновна — прозвана козак — бацише љагу на поштено име Нарешкиново. Хтедоше да отрују Феодора да би правне наследнике потлачили и осигурали господарство за се. Наскоро задоби велика гомила саучешћа и прогласи, да се Ивану поврати право или да се освети. 15. Маја 1682. беше страшан дан, кад се појави завера. Завереници се искупе у манастиру госпојинском да се закуну и пођоше под страшним звуком звона оружани и топовима на *Кремл* где беху пренеражени кнежеви и удова царица са родбином и пријатељима. Опколише дворец, полупаше кола тајних саветника и одведу коње. Затим викнуше у глас, тражећи да им

се издаду издајце и убијце, означивши их: Нарешкин и Матвејев. Казиваху им да су заблудили и да је Иван жив; али они хођаху да га виде. И Иван изведе Наталија; поздравише га као цара, викнуше му да живи и захтеваху да се неодрече владе. — Сви морају изгинути — викаше бесна гомила — који ти раде о глави. Иван Нарешкин (царичин брат метуо је круну. Он мора погинути. Доле са проклетим родом Нарешкиновим). Из милосрђа хтедоше да затворе удову царицу у манастиру — да јој замену казну.

Матвејев сиђе низ степеницу и хтеде да умири бунтовнике лепим речима. И би успео, да не изиђе на среду кнез Михаило Бурђевић *Долгорук*, главар стрелаца, и неподговори их. Дочепаше га неки из гомиле и бацише га низ степеницу — те га исекоше на парчета. То исто снађе и беднога Матвејева и обе вође Григорија и Андреју Ромодановскога. Атанасије Нарешкин, кога тражаху дуго, погибе у цркви, јер га подказа један човечуљак. Нико више несмеде из двора крочити; гомила јурну унутра, растури царске собе, похвата неку царичину браћу и потамани их. Међутим се непрестано разлегаше: „је ли вам право, браћо?“ — „Право — право“ — викнуше сви у глас. Узалуд су тражили другога царичина брата Ивана, кога кривљаху да се одео у царско руво, а збацио правога престолонаследника Ивана. Најпосле држаху да су га нашли и прогураше га кроз прозор — те га дочепаше. Но то је био Солтиков Федор. Кад бунтовници видише да су се пре-

варили у рачуну мољаху његова оца за опроштај. На листи издајника беше међу осталима и дворски лекар пок. цара, Данило *Гаден*, кога окривљаваху да је отровао свога господара. И он побеже, али се они дигоше за њим и наиђу на неког Данила *Гутменша* поред трудне жене. И он страда, што мишљаху да неће да изда друга. У то време прође и син *Гаденов* — те и њега смлаве, што нехте проказати оца. То је стигло још многе и царска капела беше силном крвљу попрскана. Најпосле издаде један и изгладнилог *Гадена* гониоцима. Царска породица тврђаше да је невин, — „Убијца!“ Викаше дивља гомила — „волшебник“. Код њега нађосмо змијску кожу и морске животиње. Мора погинути.“ Устрашени лекар збуни се и неодговараше од страхоте с тога га исекоше. Још им је једнако био у глави *Иван Наршикин*. Тражили су га два дана. Узалуд је царица молила да га поштеде. Иван се причести и изведоше га из двора *Наталија* и *Софија*, те молише бунтовнике за милост. Али напразно; разјарени га одвукоше и смирише. Садим је било доста — остале оставише на милост младога цара. Добродушни Иван мољаше их да му оставе *Петра* за помоћника. Чета се склони, те *Петар* изиђе и замоли их да му не воде матер у манастир. Та буна трајала је три дана — 67 људи паде — али се све радило због партизанства и не беше о пљачки помена. Једна само регимента одрече се. То беше *Сухаревска* под вођама мајором *Василијем Бурмистром* и *Иваном Борисовим*.

„Чудно је — вели Гордон у својој историји о Петру — како нису толики људи из двора напали на бунтовнике и покосили их, него гледаху како гину један по један... Али мора се рећи, да у то време није било одважности и душевности народне. Великаши нису се лаћали оружја друкче, до кад се мора у бој на непријатеље.

23. Јуна 1682 беше крунисање оба царевића. Софија се задовољила владом за време њихова малолетства. И талентирана владарка предаде управу кнезу Василију Васиљевићу Голицину. Она је у прво време јако угађала стрелцима, позивала их на гозбу; свака недела беху слављена споменицима од изгинулих; имања њихова беху одузета и раздавана бунтовницима. Кнежевски бојари, Иван Андрејевић и Феодор Ивановић Ховански, отац и син, ступише као старешине стрелаца на место оба погубљена Долгорука.

То крунисање беше последње, са старом свечаношћу, и пошто су два цара у један мах крунисани — једини случај у Русији. За царевића Петра мораде се правити нов нажит, који је био скоро једнак са Ивановим старим. На сред цркве седели су цареви на двама сребрним столицама, а с леве на мањој патријар. Све је било застрто кадивом. Тога дана беху оба царевића у царској дворани, одевени у само злато; послаше све царске драгоцености у цркву патријару, па онда се упуте тамо и сами. Пут је био кроњен освећеном водицом; с обе стране беху уређени пуковници и капетани стрелачки са

својим четама, а иза њих силан свет. Кад кнежеви уђоше у цркву поклонише се три пута пред олтаром и једанпут патријару, који их крстом благослови, па пољуби. После тога пружише им освећене драгоцености и крстове, мољаху се и заврше са „спаси Христе“. За тим помаза патријар царевиће по челу, устима, прсима, плећима и рукама уљем и исбриса једним сунђером, који после спали пред олтаром. Помазаници се заклеше пред олтаром и примише причешће. После се упутише преко застора у оближњу цркву аранђелову, да се сете и прошлости стародревних царева.

Владарка, ма да се прва главарима стреличким приљубљивала па и понизила, знаде да је њина потпора нужна, те да се саломи опасан уплив сурове масе и обезбеди. Они који су сад били пријатељи, могли су тако исто постати непријатељи, кад би их која друга странка боље наградила. Поред тога још кнез *Ховански* беше с дана на дан све надменији те подчињени чинише којекаква неваљалства. Старији кнез није се стидео да заиште за свога сина кнегињу Катарину, сестру Софијину. Отуда изиђоше наредбе, да се сили те несносне куће стане на пут. Почеше млади племићи чувати цара, неколике регименте стрелаца беху одаслане на границу, а друге доведене. Тражило се начина да се *Ховански* учини за свагда базопасан, па и постиже се помоћу неког назови свеца поп *Никите*. Оба *Хованска* погинуше као издајнице, а њихове присталице скоче на ору-

жје. Смераху да смакну младога цара. Двор се премести брзо из Кремла у тврди троички манастир, три часа од Москве северно, и сакупи све чете у које се могло поуздати.

Тек што се чу за бегство царске породице, бунтовници разорише оружницу, затворише капије и нагну као помамни у манастир. Једна гомила зликоваца јурну у цркву; Наталија стајаше пред олталом и покри рукама свога сина? Један од убица потрчи на њу и хтеде да прободе дете, али га задржа друг: „Стој брате. Не овде у олтару! Не ће нам утећи.“

У тај мах докаса царска коњица. Стрелци, који се беху сакупили на црквенској пијаци побегоше и Петар се избави за тај мах. Кад се појави војска, бунтовници посташе још упорнији. Војници беху тако распуштени, да су издали не само главне коловође, него још гледаху мирно како изводе из њинога реда десетог да отрпи заслужену казну за пример другима. Те жртве опростише се у Москви са женама и децом, добише вечеру па онда се упутише заједно са светином к манастиру, носећи сваки други по један одрубак, а трећи по сикиру. Кад стигоше у манастир, положише главе на пањеве и ишчекиваху пресуду, која гласаше: да тридесет главних коловођа плате главом за недела. Међу осуђенима беху три брата; мати им стара клече пред Петра и мољаше за милост. Млади цар се смилова, те опрости живот ономе сину који јој је најмилији. Снуждена мати изабра најмлађега и изведе га

из тамнице, али тек што ступи на праг стропошта се и издахну. Петра то јако потресе; он је то сматрао за божји миг, како је неправду учинио што је злочинца од праведне казни ослободио. Клече пред Христовом сликом и кајаше се. „Правда божја — рече околнима — није хтела да му се опрости живот. То ће им бити опомена да је од сада делим строго по правди.“ И осуђени бише погубљени немилосрдно. Двор се врати у престоницу. Читаве гомиле стрелаца, који се кајаху падаху по путу, али Петар уз пут даваше знаке да се љути и чињаше се као да се не боји ни мало. На капији предадоше му стрелци хлеб и со, па и дипломе које су добили претњом од владе. За славну успомену прошле буне подигнути споменик претвори се у споменик другачи, који ће претити погибијом свима бунтовницима. Хованскови беху поштовани. Заповедник стрелаца поста Софијин љубимац *Шчегловић* са обвезом да одржи највећу строгост код војске.

Сад се владарство обезбеди за дуго. Софија се користила тиме, да осигура владарство, а Наталија на корист Петрову рађаше јој на против. Иван је обожавао свога полубрата, а то се не допадале владарци. Петар ће, говораше он често, одржати царство, и хтеде му драговољно целу владу предати, чим би Петар постао пунолетан.

Једној жени, мишљаше Софија, лако би испало за руком да обрлати Ивана, те да га начини братовим противником. Ако би се тим браком створио престолонаследник, то

би Ивана уздигло, а Петра оборило пре но што постане човек. И тако старијег цара, ма да беше стар и не способан, још 1684. ожене с лепом кнегињом Проскопијом Солтиковом.

Наталија пак гледаше, да тиме ослаби противничку странку тиме, што ће је лишити савета и уплива кнеза Голицина. Руска влада у то време пристаде на захтев немачкога цара да учествује у рату против Турака, а Наталија знађаше да удеси те Голицин мораде примити заповедништво над војском која беше послата на Крим. Рат испаде хрђаво и 1687. и 1689. и Голицин беше скоро до тога дошао, да се врати кући осрамоћен. Но из те неприлике извуче га Софија, позвавши га у двор и примајући га као победиоца награди и њега и његове млађе. Владарка оде тако далеко, да је на златним и сребрним споменицама, које раздаваше, ставила не само лик, но и заповест издала, да се у државним споменицима и царским наредбама приброји и њено име уз два цара.

Петар као младић.

Међутим беше Петар одрастао и поче му се развијати тако енергички карактер, каквومه се није могла надати његова сестра Софија. Петар јој није нигда сметао честољубивим намерама, она је мислила да га се

свуда лако отрести може. Остави га матери и гледаше радо како у друштву веселих де-чака проводи и допада им се.

Од кад се круниса нису му тражили нарочитог учитеља можда им је биле доста да зна читати и писати; можда су мислили да није умесно да се једна крунисана глава учи од другог. Али се Петар није слагао са тим мишљењем и сам себи изабра учитеља подпоручика Франца Тимермана из Страсбурга на Рајни, кога је познавао као способног топцијског официра. Од њега поцрпи прву науку из математике и ратне вештине. Затим отпоче и теорију и практику, радећи на једноме малом шанцу са учитељем, који крстише *Пресбург*, наоружаше топовима, па нападаху и брањаху се.

Петар беше изабрао за игру село Преображенск код Москве; беше здрав и пријатан, и цар га Алексије страшно вољаше, па ту сагради позориште (потешни дворца) где немачки глумци представљаху. Али Петар уведе другу врсту представе. Са њим беху многи младићи из врло одличних породица. Игре добише под заповедништвом његовим војнички вид: друштво се склопи у чету, у којој је ко амо после велике заслуге добио већи чин. Чланови беху — потјешније — људи, који су некоме на задовољство и забаву.

Петар није тражио ни мало да га одликују, слушаше са њима најпре као прост, ако и не баш као добошар, као што вели прича. Као војник стражарио је кад би на

његга дошао ред, јео је, спавао на тврдој земљи као и другови му, само да сврши опкоп. Можда је ово из раније навике остало и доцније, да све сам нареди, но на сваки начин тим је дао пример војничке послушности покушавајући своју снагу као војник.

Мала чета беше доцније основ руској војничкој сили. Кад се разнесе глас о томе вежбању, беше част младићима из одличних кућа да ступе у *Потјешне*. Сад је веће био мали *Преображенск*; један део премести се у оближње село *Семеновек*. Тако посташе две чете које добише назив по местима, а доцније се претворише у граду.

Франц Жак Лефор, женијалан човек, 1652. у Женеви рођен, беше први капетан Потјешни. Родитељи му наменише да буде трговац, а млади Лефор задужи се, побеже тајно у 13. години, ступи у Марсељу као кадет, па одатле оде у холандску службу, у којој се одликова код опсаде Граве. 1675. дође у Русију постаде секретар код данскога посланика *Хорна* и ожени се једном богатом девојком. Млади га је цар познавао и уважавао. Лефор је имао особити дар за предавање, причао је о страним земљама, о њиховим чудноватостима и високоме степену образованости. Тим је пробудио у младоме кнезу вољу и жељу да види и Русију у томе стању. Петар је учио од младића холандски и немачки и немогаше се више одвојити од његга. А Лефор опет одобраваше мисли цара, који је много обећавао. Он одену наоружа и учаше педесет потјешних по новом начину

и једнога дана рано прође са парадом и добошима поред дворца. Царски поштовач потрча к прозору, загрли га и постави за заповедника нове чете.

Разговори са Лефортом учинише без сумње те Петар поче озбиљније мислити о своме положају. И тако дође на мисао да се што пре отресе старатељства и да се узда у своју снагу. Софија је те све игре држала за детињарију и немишљаше ни мало о Петрову предузимачком духу; па и Лефорт јој небијаше баш тако опасан, јер се забављао са њим и дању и ноћу. Такав начин живота морао је цара представити Софијиним очима као неспособна за владу, а Петар напротив презираше све што се у двору радило и држаше да за владу није способна ни њагова сестра, ни њен љубимац кнез Голицин. У двору се трпљаху не само будале и комедијаше, но и пророци и видљиви људи. Петар назва сестрин двор болницом у којој су све сами лупежи, ласкавци и лопови који краду у по дана, али се још тако понашаше да ниједан није смео пред њим да игра вараличку улогу.

Софија је тек у државном савету први пут опазила братову способност (1688) кад је он из све снаге побеђивао својим мишљењем које се чињаше да није из обичнога круга самосталности. Та самосталност увећа се још кад се Петар по материној жељи ожени са Евдоксијом Феодоровом Лапухином (27. Јануара 1689.) само да се окане неуредна живота. Неможе се дакле чудити, што је

млади владалац нерадо гледао игру у ратовању са Турцима.

Преко својих приврженика, ђенерала Лефорта и *Патрика Гордона*, који су били у рату сазнао је право стање, и гњевно предусрете кнеза Голицина, који беше обасут обличјама владаркиним, тиме, што га нехтеде пустити преда се. Голицин и Софија беху јако увређени и требаше само још мала зачка па да се сасвим раскине пријатељство. За то се деси прилика при свечаности једној Јуна 1689., где је била и царска породица.

Петар, коме беше тада 17. година, реши, да Софија ту буде као велика кнегиња, а не како је она хтела као независна владарка. Кад се то њој недопадне, уклони се и сам и оде у Преображенск знајући добро да је учинио одважан корак и да се нема чему добром надати од владарке. И доиста тако и би. Софија се реши, да се ослободи опаснога противника док још није отео мах, и то на тај начин да потуче сву породицу. И сад беху оруђе стрелци, којима се пуњаше глава како Петар уводи стране обичаје, како ружи веру и води у ад драгоцене синове отаџбинске. Заповедник Стрелаца *Шчеглови-тој* радо пристаде на све, али Петру јавише за раније пријатељи те побеже у Троички манастир, где га опколише пријатељи и војска, већином немци и старнци.

Млади цар се особито обрадова кад виде ту и свога пријатеља ђенерала Гордона. Он му је пре рекао да се узда у њега, ма да је

од владарке и добио налог да се немакне из Москве. Поред такога човека Петар постаде одважан и објави војсци да је против њега завера, да хоће да утку и њега и породицу рачунао је да ће га заштитити војска и да ће сви коњаници добро оружани притећи у помоћ.

Гордон се диже и објави ту беседу пред свима страним ђенералима и пуковницима које је ради тога и сакупио. Закључе једногласно да пођу за њим, али да неби изгледали као издајници, требало је најпре јавити кнезу Голицину, да је дужност да се одазове позиву цара Петра. Гордон сам оде Голицину и кад му каза све, он би као поражен.

„Али ћете ваљда — пре тога примити наредбе цара Ивана и владарка?”

„Нећемо! одговори Гордон ватрено — Били би издајници кад се не би наредби цара Петра повиновали.“ —

Затим се опрости и врати одмах у троички манастир к цару. Наскоро нарастише чете, било их је на 40.000., па ту беше и онај део стрелаца који нехтеде у заверу, сумњајући да ће заверницима испасти за руком.

Сад виде Софија да је пропала са планом. Посла одмах сестре Марту и Марију, са тетком Татијаном, да се помире са Петром. Али цар нехте примити извињавање. Узалуд беше мука и Патријарху Јоакиму. Осташе у манастиру.

Сад се диже и Софија да сама потражи спаса, али јој још на путу јавише да Петар

неће да говори са њом. Једино средство за милост беше још: да заповедника стреличког Шчегловитоја преда те да се казни како је заслужио. Владарка узе за посредника Ивана: али јој он рече да неће да иде уз нос брату.

И тако се Софија реши да жртвује стреличког старешину. Заповеди да га исповеде и причесте, па онда издаду. Одведоше га, у манастиру саслушаше, примораше са кнутом на признање и обесише са помоћницима. Осталим сакривцима одсекоше језике, а неке послаше у Сибир. Голицин, који је био мало крив би прогнан у околину Архангелску и одузеше му имање, дајући му на издржање три копејке дневно, где је 1713. и скончао. А Софија беше под именом Сусана у један московски калуђерски манастир (Новодовичеј) отерана и затворена под строгом стражом. Живила је још 16. година, али је честољубље никако неостави.

После свега Петар уђе на коњу у Москву, а за њим 1800. стрелаца (1. Октобра), и жена му и матери. Иван дочека брата на крајњој капији дворској и срдечно се изгрлише.

Први владалачки рад.

Сад се Петар могао сматрати као самодржац, јер му брат Иван остави да сам ради, а сам хтеде да мирно проживи. Али Петар му братски одаваше почаст и првенство при

свакоме јавном раду. Од тога времена се поче развијати Петров владалачки дар, који је овековечен у руским споменицима. Он предузе огромни рад: де начини од азијскога европски образован народ, да му улије вољу за знања и вештине и да оживи трговину и радиност. Он је знао да ће га особине рускога народа, а нарочито племићство, јако спречавати у томе; сам је видио да је одпочео огромни рад, и да може лако настати опасан свршетак.

Али што су веће препреке биле тим је он челичији постајао — и много се уздао у оданост Лефортову и Гордонову.

Највише се бринуо о преустројству војске, која се у ратовима са Турцима показала под Голициновим заповедништвом као непотребна. Само у неки пограничним варошима беше много војника, а у унутрашњости били су стрелци — о лењости и неваљалству којих уверио се сам Петар. У ратно време помагаху војсци и племићи са својим људима, али и код њих небеше реда ни једнаког одећа и оружја. И Алексије још увиде да невреде па гледаше да их дотера, и остаде сину његовом да то изврши.

Гордон и Лефор уредише осим потјешних још две регименте или кора 5—12.000. људи. Ту су били већином Странци, и нарочито много досељењих Хугенота, које у то време гоњаху из Француске. Петар је тиме показао више образованости од високоученог Лудвика XIV., премда су га попови наговарали да их гони. Патријарх Јоаким у својој

последњој вољи (1690) заклео га је, да не прими јеретике нити да им даје заповедништво над православнима. Али Петар се не даде преварити. — „Ако је и дванаести међу њима употребљив, опет је за Русију велика добит — говораше.

Петар је хтео све да види и свему да подражава. Да би се војска извежбала беху наређени логори, где је често дошло и до рана; и сам вођ Гордон беше при једној маневри рањен у ногу. Почеше се учити тако у Кожухову код Москве — и отуда дође кожуховски поход. —

С оне стране Москве беше четвртаста тврдиња са опкопима која је представљала непријатељску варош и коју брањаше са старим руским четама стари бојар *Иван Иванович Вутурлин* (који владаше привидном Пољском и називаше се краљ.) Потјешни са новом војском, под вођем кнезом Фсодором Бурђевићем *Ромодановским* представљаху руску, нападоше на град и освојише га после петодневне опсаде, и без икаквих губитака. Победиоци слављаху и обе стране врате се мирно у варош.

Лефор постаде ђенерал. 12.000 војника, које је он изучио, становаху у колебама које су начињене о његовом трошку. Петар га награди за то зиданом кућом и назва је Лефортовом. Име Потјешни није се од 1695. више употребљавало; оба кора назваше „гарда“. Код преображенске регименте уведе се и бомбардерска чета, у којој беше цар капетан, а међу тим је већ носио пуковничко име.

Петар установи и руску Марину. Радо се возио по води, и опет се прича, да се у детињству јако бојао воде, али то је лако могућно кад се зна да је у детињству често боловао од напрезања.

Петрова мати, вели се, беше пошла са петогодишњим сином у пролеће на хаџилук. Поток се беше разлио, те вода јурне у кола и ту се Петар уплаши тако да доби грозницу. Четири године још после тога није могао да види реку, језеро ни бару какву, а да се неужасне, и до четрнаесте није се смео ни купати ни прелазити преко реке. Тада га ослободи гувернатор. Нареди да се иде у хајку, али се говорило да се мора прећи преко једне речице. Гувернатор пређе, а Петар се стиђаше да заостане. И напрече се те скочи за другима и сви се радоваху што се опростио страха.

Стари неки чамац у Исмаилову, међу осталим стварима деде му Никите Ивановића Романова привуче га. Питаше Тимермана, зашто друкче изгледа, а не као бродови пред Москвом. Немац одговори, да је то енлески чамац и да је удешен тако и за веслање и за једрила. Петар одма увиде да је туђински бољи; затражи једнога бродарског мајстора и зовнуше Холандца *Карстена Бранда* столара из Москве. Он оправи чамац, начини катарку и разапе једрила па се отисну низ реку. И цар ту беше и дивљаше се, па најзад скочи и сам у чамац (2. Арила 1691). Бранд је много таквих бродова наградио и и сконча Јуна 1693.

Многи други брододелци беху доведени из Холандске: Аријен Барендзон Метје, Томас Јозијас, Клас Ок, Јан Мус. Платио им се путни трошак, осем добре плате, хране и стана, а њиховој породици четири пута толико. На Переславском језеру (18. миља од Москве) беху подигнута два градишта; на једном је радио Петар, а на другом Холандац Аријен са једнаким бројем радника. Ваљан Холандац беше паметан, те остави цару победу, и тако овај започе пловидбу 1. Маја 1692. год.

Петрово напрезање није прошло на празно. Поче избацати крв, и његови повереници из страха да не буде још горе хтедоше да одлазе из земље. Али им се није требало бринути, јер цар оздрави кроз неколико недеља седећи у својој соби и радећи ковачке послове.

Наскоро беше младоме владоцу мало Перславско језеро, желио је да се пусти и на широко море. Једва је чекао да види Архангел знатно место крај мора. Крене се пратњом из Москве, дође у *Вологду*, а одатле водом у Архангел, где га народ свечано дочека (1693.) Кад је видио бело море напрегоше му се прса и задуби се у огромне планове. На лађи св. Петар названој крену се са друштвом за *Поној*, у лапланскоме прибрежју; у Архангелу под именом холандског бродара посети берзу и закључи уговоре са страним трговцима, да му набаве чоху за војску. После 6. недеља врати се у Москву.

Друге године беш опет у Архангелу, али је сад могао да чини покушаје са многим

руским лађама. Истина још му је недостојала флота; али радост због тако красног почетка беше тако велика, да је већ наименовао за адмирала кнеза Феодора Ђ. Рамадановског. Петар је желио да види и главни каљуђерски манастир на острову Соловци и на томе путу праћаше га архиепископ Атанасије али их ухвати бура така, да се све живо уплаши, те припаде Богу на молитву. И сам цар већ се беше причестио, али хтеде да научи крmanoша *Атипа Панова* како треба да управља лађу. „То ја знам боље од тебе“ — одговори му сурови крmanoш и управи лађу кроз најопаснија места тако, да сретно стигну на обалу. — Ту клече крmanoш и мољаше цара да му опрости. Петар га подиже и пољубивши га трипут у чело рече: „немем ништа да ти праштам, него да ти благодарим како због твоје вештине, тако и за одговор.“ За успомену поклони му цар мокре хаљине и одреди годишње издржање. На обали пак подиже побожни владар дрвени крст, за знак да су се ту искрцали.

За време бављења у Архангелу још учаше Петар бродарски занат и то од бродара Класа Вилемзона из Сардама. И изучи да се пужа уз катарку и да дреши конопце на броду.

Освојење Азова.

Кад је Петар поставио темељ морској сили и трговини, није могао да превиди да

сасвим нема прибрежних земаља, а сва ушћа великих река око Русије беху у туђим рукама. Као природне прибрежне земље чињаху му се источно и црно море, која су још од пре Русиме стајала отворена, а после несретна рата посташе неприступна. Петар смераше само да поврати старо стање.

Пре свега мислио је, да озбиљним продужењем турских ратова уток Дона у црно море задобије и да Азов, који беше по века у турским рукама учини главном трговинском точком за делове царства које Дон залива. Око 8000. Турака беше у томе граду, који беше опкопима и кулама заштићен.

Руска војска крене се морем из Москве (29. Априла 1695) али у одељењима под заповедништвом ђенерала Алексија Семеновића *Шајна*, *Гордона*, *Лефорта* и *Автамона Михаилов Головина*. Код последњег одељења од 9000 момака беше Петар као капетан, без икаквих одличја. — 5. Јуна појави се он пред Азовом, а остале војске беху већ раније стигле и утврдиле се шанчевима и батеријама. Опсада сретно пође. Турци ударе на оба опшанчена војена стана и тако далеко продру, да су већ почели запушавати руске топове. Но у том стиже Цар са две регименте и одби непријатеља до самих градских зидина. Две стражаре које беху намештене на ланцима преко реке, да задрже руску флоту, отеше Руси и одбише напад Турака и Татара. Али се није могао град освојити без флоте, која би пресекла довоз непријатељу, Руси изгубише много војника. Непомогоше ни уче-

стани напади, ни отвори на зидовима градским. 5000. Руса паде и ноћ прекрати битку. Турци усклицаху: „Натраг кућама, Москови! Дуг је пут, а немате хране. Натраг“. Септембар довуче и болештине. Најпаметније беше да се враћа, а и мораде се због издаје инжинира Јакова *Јансона*. Тај назови Данцижанин беше добро искнутан по налогу *Шајна*, те из освете запуши све поверене му топове и пређе к непријатељу па нападне на Русе заједно са Турцима и зададе страх таки, да се једва одржало. Приповедка историка *Корба* вели, да је једна мачка из града дошла у руски стан те их застрашила; мачка се, вели приповедач, чува по наредби царевој у Преображенску.

Петар је нерадо напуштао одпочето, али га прилике нагонише; пропаде му преко 20.000 људи, а остали неимађаху хране. Он подиже опсаду и остави страже унаоколо, смести неки део војске код Самара на зимницу, а остале поврати кућама. И сам дође 10. Окт. у Москву.

Иван га прими љубавно, али већ беше ослабио јако. Дељаше милостиње и посећиваше манастире за сретна братова повратка. Петар га застаде у постељи. „Хвала господу те си ту“ — поздрави га Иван и загрли радосно. — „Сад могу мирно зажмурити.“

И проживи још до 29. Јануара 1696. Из брака са Проскопијом *Солтиковой* беху три кћери: *Катарина* рођ. 1691., доцније удата за Херцага Карла Леополда од Мекленбурга, скончала 1747; *Ана*, рођ. 1693., херцегинја

Курландска руска царица од 1730—1740; *Проскопија* живала од 1694—1731. — Иван беше човек редка духа и красна срца. Окружен дворским плеткама увиђао је да неможе да држи скиптар, те га предаде брату.

Кад је скончао није се ништа изменило у влади. Цар Петар је био и љубимац и омражен. Народ га је волео што се очински бринуо, те поможе да се поправи прошла жетва, што виде користи од бродова; а племићи и великаши мржаху га страшно. — Но да пређемо на Азов.

Да би загладио прљотину из пређашњег рата, Петар се поче наново спремати; нехте пропустити згодан тренутак, кад порта ратоваше са Аустријом и Пољском. У прошлome рату нађе он, да му треба лађе, вештих инжинира и топџија, и да је подела врховнога заповедништва штетна. Пре свега замоли суседе да му пошљу способне инжинире, лагумаре и топџије, и то се учини с драге воље, јер цар хтеде да завојшти на хришћанског непријатеља. Тада дођоше: *Боргсдорф*, *Холцман*, *Кобер*, *Лавал*, *Розе*, *Шмит*, *Јован*, *Јаков Шустер* и други, и учествоваху у преустројству руске војске. И слободни и спахијски људи поврвише у Москву, а држава узе на се, да им издржава породице, ако погину или се осакате. У *Варонежу* установе бродиште, и преко зиме 1695. беху готове 2 фрегате, и 27 мањих лађа.

Заповедништво над сувоземном војском прими ђенерал *Шајн*, и оде 15. Марта 1696. из престонице. За адмирала беше намено-

ван *Лефор*, *Борђе Лима*, ђеновезац, за млађег адмирала и *Карло Лосер*, за контр-адмирала. На првој фрегати беше сам цар, на другој *Лефор*; а за њима беше много козачких чамаца са храном и потребама. Кренуше се низ *Дон* и дођоше до заузетих стражара и ушћа реке. Мало подаље на мору било је 19. великих турских лађа и много ђенерала, који беху одређени да снабду Азов потребама. Требало је томе стати на пут и употреби се хитрина. Руске лађе, као плашећи се надмоћности, пођоше уз реку, али оставише за собом на острву више мањих лађа. Кад Турци са 13 натоварених лађица (тамбаса) појурише, руске их опколе и нападну. Десет њих освојише Руси и тиме охрабрени нападну на флоту турску, те и две велике лађе освоје. Ни пошто исте нису могле пловити због плитке воде, потопише једну, а другу спалише. Освоје 70 топова, а остала масна пљачка паде шака козацима, који су имали великих заслуга. Сад се Петар још већма заузео за бродарство, јер виде да му бродови и донеше славу.

Настави се озбиљна опсада града. 75 хиљада војника опколи га са сува и с воде; а напади беху заштићени са 40—50 хиљада војске код *Шереметјева*. Цар је радио по савету *Гордонову*. Гордон мишљаше да треба пред очима непријатељевим градити велики шанац; да ту ради 10—12 хиљада људи и дању и ноћу, и тако да се дође до варошких зидина.

Одпоче се рад наизменце, и дође се пред

саму варош. Већ се виђаше преко градских зидина варош, одпочеше напади и непријатељ се не може одбранити. После двомесечне опсаде преда се посада (19. Јула) и сваком се дозволи да понесе собом што може, али мораде издати и издајцицу *Јансона* и остале. У Азову нађоше 96 топова, а у суседном градићу *Љутину*, који се предаде после три дана, 31. Опсадници су сву варош опустошили и порушили.

„Радујте се са Павлом“ — писаше цар бојару *Стрежњеву* — јер нам се жеља испунила, Бог нам је наградио двогодишње труде и проливену крв“. Плен оста војницима у награду, они морадоше да очисте и поправе варош. Петар заповеди да се сагради пристаниште, те се морало ишчистити 3750 стопа просторије, За тим утврдише град још боље и с друге стране *Дона*. Петар је још мислио како би свезао *Дон* са *Волгом* једним прокопом, те да буде саобраћаја и измеђ каспијског и средиземног мора. 30 хиљада људи радило је, али не испаде за руком невештином инжинира, пуковника *Брекела*.

Још је Петар остао војницима дужан; требало је да уђу победоносно те да им се задовољи честољубље.

30. Септембра свечано уђоше у Москву кроз украшену капију на каменоме мосту, а на њој беше руски написано: „*Дођох, видох и победих*“ * И би весеље велико, свираше војничка банда, груваху топови и звона и певаху се победне песме.

Прво се појавише кола са шест коња

* Цезар је тако казао: *veni, vidi, vici!*

негдашњег Петровог учитеља *Зотова*, у старчевим рукама виђаху се поклони хетмана козачког *Мазепе* за цара: красан штит о златноме ланцу са бриљантима и скупоцена сабља.

За њим беху позлаћена кола са шест коња, а у наоколо копљаници, морнари и вел. адмирал *Лефор*, млађи адмирали *Лима* и *Козер*. А за овима *Шајн*; заповедник земаљске одбране у драгоценом оделу од кадиве. Освојене турске заставе беху оборене к земљи. Остали ђенерали са царем као капетаном иђаху пешке; а одељење *Гордоново* заврши.

Поред триумфалнога свода виђаху се кола на којима беше издајник *Јансон* између два пандура. Био је везан, турски обучен, са гајтаном о врату и једном таблицом на прсима, на којој је записано злочинство, а за њим сикире. После неколико дана ударише га на колац.

Победоносни ђенерали *Шајн* и *Лефор* добише богате поклоне у кожама, сребру и земљи, а сви остали са најнижим официрима по златан или сребрн царски грб. На весеље народу беху ватромети и ратна представа: „освајање *Азова*“. Многе медаље овековочише ту победу.

Радоваше се и сва Јевропа тој победи, јер се у оно доба и најмања штета нанесена полумесецу сматрала као добит за хришћанство и образоване земље.

Завера против Петра.

Петар је знао да је Азовска победа испала помоћу морске силе. Требало је дакле умножити бродове, а за то беше потребна и патриотска помоћ осталих богатих Руса. Рече сакупљеним великашима, да за три године треба имати множину ратних бродова. Он сам узе, да из државнога фонда плати девет великих бродова, а и за друге раздели. Кнез *Тројекуров* и *Черкаски* требали су да са патријархом *Адријаном* опреме 20 великих фретата од 45—50 топова, *Солтиков*, *Прозоровски*, *Долгоруки*, *Рамадановски*, и др. 24. са 24—42 топа; трговачки сталез 7 топовских шајки са 14—18 топова и 4 пожарнице по 8 топова. У воронешком бродишту радило се на врат на нос. И сам Петар беше ту са станом на једноме острову.

Али ти терети учинише те се поче гунђати, а још већма се распали свет, што сами странац учи неуке Русе. Па и сам највиши сталез огорчи се кад чу за Петров план, да треба де иде и сам, а и да пошље неколико младића племића у образоване земље да изуче све обичаје, установе, и да их прекаде у својој земљи. Бојари не могаху то опростити младоме цару. Народ је волео Петра. Остали цареви даваху приступа само одабраним, а Петар дозволи приступа свакоме, он живљаше са народом а у народу. То је требало утући. Опоменуше народ на превагу странаца, на новачење, које дира и у саме свеце, на поквареност коју сиса

младеж у туђини. Стрелци беху на мах огорчени, а кнегиња Софија једва дочека ту згоду да изврши своје планове. Створи се завера, и на врху беше државни саветник *Соковнин*, дворанин *Пушкин*, и стрелички пуковник *Зиклер*. Смераху да смрсе цару за душу, па онда да потворе то грозно дело на странце, те побуне народ. План беше, да 2. Фебруара 1697. букне ватра у суседним кућама, и да тада смакну цара, који обично беше први у нужди, а кнегињу Софију да доведу из манастира и поставе за владарку.

Завереници се тога дана искупише у кући Соковниновој и једоше и пише до мркла мрака. Два напита завереника покајаше се и почеше се пијани одавати, па реше, да јаве цару све. И доиста умакну у Преображенск, клекну пред цара, кајаху се, и издадоше цели план.

Петар заповеди да их притворе; а одмах нареди капетаву гарде *Лапухину* да сакупи своје људе у тишини и да поред пуних пушака сваки по један конопац спреми; око поноћи да се опколи Соковникова кућа и да се сви у њој повежу. И све се то изврши али само изванредна одважност царева може, те не оста на празно. Петар мислећи да је за извршење одредио десети час, опрости се с друштвом после 10 часова и оде. Са денчиком *Дурновом* седе у кола и упути се Соковниновој кући. Дошавши око 10¹/₂ часова, чуђаше се што нема никога од страже његове, те помисли да су унутра, и уђе са пратиоцем. Ступи међ заверенике, који

се беху упрепастили — и пријатељски им прозбори: како је мимопролазећи спазио јаку светлост, те помислио да је код газде друштво, па и сам је вољан да коју попије. То изрече и посади се, а сви устадоше да му наздраве. „Сад је време браћо“, пришапта један завереник Соковнину. Али домаћин ишчекујући можда да се цар напије, климну главом: „Није још“. Тек што он то изрече, а цар скочи и млатну га песницом у лице тако, да се одмах стропошта. — „Мени је време“ — викну страховитим гласом. „Стражари! везујте ову пашчад“. Баш кад куцну 11 часова ступи унутра капетан са стражом. Завереници признаше све и тражаху милости. Цар заповеди да један другог вежу, а капетану гарде приши шамар, мислећи једнако да се одоцнио. Али кад му овај показа наредбу, цар признаде своју кривицу и пољуби га у чело, молећи за опроштај и похваљујући га предаде му заверенике. А он сам оде опет к своме друштву, које му се дивљаше.

Истрага беше кратка и 5. Марта изрече се пресуда, да се коловођама одсеку најпре руке и ноге, па онда глава. Главе беху такнуте на мотке, а руке и ноге обешене. И то беше код Кремља. А многи мањи кривци беху спаљени.

Завереници рекоше при испиту, да је Милославски био глава при првој завери. И његово тело ископаше па рашчеречише.

Погубљени коморник Пушкин имађаше красну и изображену жену, и цар је јако

сажаљеваше, јер су је негда њему нудили за жену, па јој поклони знатно имање. С тога се пронесе глас, да је Пушкиновица и издала заверенике.

На кнегињу Софију пазило се сад строжије, а заповедништво над већином стрелца предаде се кнезу Михаилу Григоровићу Рамадановском.

Петар у Холандској.

После такве строгости мислио је Петар да ће наступити сигурност и да ће моћи да види сам оно што му причаше Лефор и други. Предаде дакле управу поузданим људима, међ којима беше кнез Федор Бурђевић Рамадановски, као заступник царев и доби наслов „кнез цесар.“ Рамадановски беше човек сталан и веран, за њега беше воља царева закон и најжешће је казнио свакога који би јој био противан. Под пређашњима владама водио је он војску против Турака и Татара и одржа славну победу код Чигирина. Али му пребациваше да није умео тиме да се користи и позваше га натраг. При кожуховскоме маневрисању играо је велику улогу. Петар се јако уздао у њега и одликовао га је највише. Гордон оста са новом војском у Москви, а немирне стрелце послаше на турску и литавску границу.

Цар није хтео да му одликовање смета у новоме послу, те узе име Петар Михайлов; а

уз њега беху Лефор, Федор Головин, искусни државник и пријатељ странаца, Прокофије Богдановић *Восницин*, држав. тајник (думни дјак) и војвода Болховски, образован човек који је био у посланству у Персији, Турској, Пољској и Млетцима. И 22. великаша. 7. чиновника, и 5. тумача, свештеник и лекар 68. војника и официра, три трговца, више шаљиваца и др. праћаху посланство. Њима се придруже и многи младићи из најбољих кућа, које је позвао цар, да их путем изобрази и да буду таоци за своје породице. Свега беше њих 270. особа, и кренуше се Априла 1697: После неколико дана крену се и цар, а са њим један слуга, један скутоноша и два човечуљка. Путоваху кроз Естландску и Лифландску, које освајашу Пољаци, Руси и Шведи наизменце, а тада беху у шведским рукама. Посланство примаху свуда са чашћу, али их беше много, па наједи цара што немадоше довољно угодности. Прва угледна варош, коју је видио, беше Рига. Природни син није се задовољио самим разгледањем него му инжинири морадоше и цртати. Гувернер, граф Далберг, недозволи то и праћаше љутито сваки страначки корак. Петар то незаборави. Из Риге оде у *Митаву*, где га у двору Херцега курландског лепо дочекају. Најближе место беше *Кенигсберг*, где га је курфирст брандебуршки, затим прајски краљ, *Фридрих III*. сјано дочекао. Петар је стигао десет дана раније од свога посланика. Он представи курфистовим министрима царско посланство и мољаше да лепо

приме путника *Петра Михаилова* са 35 друга који по царској наредби путују за Млетке, да се изуче бродарству.

Посланство беше дочекано, да се и сам цар дивио, но забрањиваше својима да не говоре ко је. Али му и то не поможе, он беше — вели кроника — „витка стаса и чудне величине, па и ако га то неби издало, издаваше га оштар и немиран поглед. Међутим нико није опазио да га нерадо гледа“.

Фридрих је седио богато обучен у замку, а око њега свита. Пошто му се посланик поклони подиже се са престола и опет седе. Барон Данкелман представи га курфирсту и овај упита за царско здравље. Лефор рече како је курфирстова слава побудила да му пошље посланика и да га увери о пријатељству. Други посланик одговори да им је владалац здраво остао у Русији (а он беше иза њих), и да је наредио да му изјаве благодарност што посла инжинире и топије, који су цару од велике користи. Трећи предаде писмо и поклоне од вредности 20.000 рубаља.

Фридрих није штедио, само да госте задовољи. Ту беху разне забаве, ватромет, лов на медведе. И сам цар Петар посећивао га је више пута, а Курфирст се дивљаше бистрини свога госта. Два владоца опријатељише се. При ручковима беше и лепа а паметна жена курфирстова Софија Шарлота. Кад Фридрих запита цара, шта му се у Прајској најбоље допада? одговори Петар: „Ко је видио курфирстовицу, зар неће рећи

да је најлепша у свету?“ — и баци јој у недра поклон — скупоцени рубин, који доцније употребише као украс у скиптру за крунисање.

И код свих радости Петар не заборави шта му је циљ. Тражаше устав, испитиваше обичаје, стање трговине и вештина, посети вештаке и рукоделце и све важније прибељежи. У летњиковцу на Прегену становао је Петар, па се возаше на чамцу сав укаљан као прост лађар. Једанпут рече: да је варош његова, начинио би бојно пристаниште. А кад му приметеше да има спрудова и мочара, каза: „То су маленкости. Треба само насип, па да река окрене другим правцем тећи.“

Кад га ниси видио на реци, онда је обилазио улицама са тумачем и испитивао све. Тако једанпут викну једној госпођи: „стани“. Она се упрепасти и стаде. Петар јој узе часовник, отвори га, разгледа, па јој даде натраг.

Тада је хрђаво стојао и познати поета фон *Бесер*. Кад цар спази на њему бароку, скиде је, разгледа и баци у кут подсмевајући му се. Тумач му је морао казати шта је фон *Бесер*.

Курфирст поклони цару много ћилибарских ствари згодно израђених. И научењаке и вештаке није заборавио, и извести се да ли може и у Русији установити велике школе.

2. Јуна Петар се опрости и утврди пријатељство (против Шведа). Неки из свите осташе као бомбардери у Кенигсбергу, а

остали се вратише на лађама преко Нарве, да се смањи број гостију.

И сам цар као да беше променио путни план. Хтеде најпре да види Холандску и извести о томе бечки двор. Посланство се крену у Пилаву к Колбергу, где је Петар разгледао утврђења и 4. Јула са неколико пратилаца упутио се Берлину. Пртљаг и 71 пратилац упути се на лађама за Либек. Пуконик Богдан *Пристав*, вођа каравански, доби на трошак до Амстердама 410 дуката, с препоруком да пази на најнужније, само да су сви сити, и да бележи сваки издатак. Петар уђе у Берлин дочекан пуцњавом (71 топ), и обучаваше се ратној вештини, па одатле се крену даље, разгледа Магдебург код Халберштата Блоксберг и посети Хилдесхајм и тамошњег владика. У курфирстовом замку Капенбригу, 2 сата од Хановера дочекаше га: удова курфирстовица Софија и њена кћи Софија Доротеа бранденбуршка. Ту је захтевао да га проведу којом тајном степеницом; а кад је дошао, па видио гомилу људи, и дознао да је ту и херцег Целски, курпринц, после краљ велико-британски, Ђорђе Лудвик са два своја брата, једва се реши да их посети. Али жене га знадоше брзо развеселити, и Лефор је ту био тумач. Оне се дивљаху живосноме духу младога владоца и брзим а одсеченим одговорима. Петар размени своју бурмутицу са младом курфирстовицом. Петар није волео музику, али слушаше с вољом младу, која му отпева талијанску песму. За тим и сам позва руске

музичаре и навукавши забачене рукавице понуди госпође да играју руски. Кад га запиташе чиме се бави најрадије, рече: ватрометом и бродарством, али зна по нешто из 14 заната. И за доказ показа своје окореле руке.

Ујутру хтеде цар да се зафали на дочеку, и забави, али му криво би кад дознаде да је Курфирстовица одпутовала кући. Доцније посла он из Холандске старијој Курфирстовици самуре и три комада свиле. Кур-принца Ђорџа I. и кад је краљ енглески постао није ни мало поштовао.

7. Авг. приспе у главну Холандску варош, и мишљаше да су ту еве корисне вештине у цвету. Варошки управитељ понуди му красан стан — јер се знало ко је. Али он тражаше мањи стан на бродишту, па и одатле оде у славни Саардам са једним младим земљаком, који га непознаваше. Но на путу га опет познадоше. Један сардамки рибар пројури поред њега на лађици: Руси познадоше негдашњег сарадника царева, ковача Герита *Киста* и позваше га. Он погледа дивећи се цара, који га љубазно питаше, може ли код њега бити у стану као „непознати“. Кист одговори да му је кућица сувише малена за такве госте. Петар крену из задњег дела куће неку сиротињу и у име награде за то плати јој 7 форината.

Баш тог дана беше недеља, па га многи беспосличари загледаху. Цар се дивљаше силним машинама и млинама у Сардаму и хтеде да сазна све ситнице. Најзад обуче одело је-

днога лађара и у своме кратком црвеном прслуку оде на бродиште издајући се за неког Руса, који хоће да изучи бродарство. Примише га одмах и одредише под имевом *Петра Михаилова* на бродиште некога *Рога*. Ту је радио као прост тесач и јео и пио са својим друговима, али у раду одликовао схватљивошћу и пажњом. Посећиваше и породице оних бродара у Русији, код матере Томе *Јовиаса* попи чашу боровичке, а код жене Ренсенове руча. Кад га жена Аријена Метја запита за мужа свог, похваљиваше га Петар као ваљаног бродара, са којим је заједно радио. Зар сте и ви бродар? запита га жена — и цар јој одговори са највећим задовољством: „Јесам“.

Али издајник Петров није спавао. Један Холандац из Москве писа своме оцу и беше описао Петра у Сардаму као цара тако, да се на скоро могао познати по понашању. Гомиле људи и деце јураху да виде чудо: Кад је деци бацао воће шеширом отвори се читав рат, те и њега гађаху камењем. Управитељ вароши хтеде да му да стражу пред станом, али га Петар нехте ни чути о томе. Па и мајстори и други радници бродарски после частвоваху Петра „величанством“, „светлошћу“, али им он примети да нерадо то прима, и тако га прозваше „Мајстор Петар.“

У Амстердаму нису веровали ништа што би се причало о цару из Сардама — и клађаху се. Два трговца, који пре беху у Москви, упуте се у Сардам да се увере о свему.

Кад су видели цара задивише се, а Петар им рече: „Видите.“

Трговац *Блоем* понуди цара великом купом, али га он одби говорећи: „Ми смо мали људи, а са садашњим станом задовољни смо. Али опет је ручавао цар код *Блосма* и трговца *Калфа*. После ручка обично би изишао да се провоза; а има ту и једна млина на којој је радила и Петрова сикира. И данас још стоји и зове се „велики кнез.“ Да би избегао силне посете и мирно се возао купи чамац за 40. фор. и 1. чашу пива, а већу једну лађицу за 450. На тој лађици начини он и предњу катарку и одпутова у Амстердам — и сутра беше опет на месту са радницима. — Зна се да има и на води свакојаких чудноватости и цар хтеде једаред да плати главом, да није вешто искренуо једрило — и да непритрчаше у помоћ вешти пливачи. Јако се љутио кад би ко у њега пиљио или на обали или из мимопролазеће лађе. Једанпут се бацаше на једног лађара празним стаклетим, а неком *Мартцену* привеза и шамар при укрцавању. Говораху да је тај човек постао ритер. Многи досађиваху цару посетама у Сардаму те се опет уклони. При поласку његову трговац *Калф* хтеде да превуче преко насипа једну нову лађу. Петар се надао да ће видети нешто важно, али кад виде да су пуни и прозори и кровови гледалаца остаде. Управитељ му обећа да ће га провести тако да га нико невиди, и он пође, али кад отвори врата и виде силан свет врати се и викну; „Много је света.“

15. Авг. дође у Сардам сила љубопитна света, као да је народни празник. И полиција неможе да прође кроз густе гомиле око Петрова стана. Цар се беше наједио што неможе да дође до своје лађа и једва продре. Разапне једрило и дојури у Амстердам, али га и тамо дочека силни свет, те наже разјарено кроз гомиле и многи беху и рањени. Ту га заштити полиција и сретно дође до посланства.

Ново дошавше посланство из вестфалске би примљено свечано, те Петар мораде живити „непознато.“ Кад је саксонски посланик замолио да му учини подворење он одговори: „цар је у Русији.“

Да би га задовољили служаше га управитељ варошки Никола *Витсен*, који беше пре у Русији (и издаде неке делове карте и описе) као директор источно индијскога друштва. Он му погоди и стан близу бродишта. Нико га не сме друкче звати осем Петар тесач из Сардама, или мајстор Петар. Јединога дана пред неким богатим Енглецом мораде он да подупре леђима тежак балван који ношаху радници, јер му заповеди мајстор.

При једној морској битци код Амстердама он је сам ускочио у једну непријатељску лађу и побо барјак својом руком. Обишао је и једну китовску лађу и разгледао све. Учио је и код математичара *Дама* и *Хартцокера* и код бродарских мајстора *Визелаера*, *Кардинала*, *Ренена*, *Петра Пола* и цртача *Силоа*. Са *Витсеном* посети све јавне заводе и цркве, научењаке, рукоделце и фабричаре.

Највећма га задиви анатомски кабинет професора *Рушча*, који је доцније одкупио за 30.000 фор. Кад је видио прве мумије, стаде као окамењен; а доцније је покупио све што му је нужно за хирургијско знање, јер мишљаше да тиме и себи и другима користи. Остали Руси тужаху за домовином и викаху против силе.

25. Септ. беше свечана посета посланства у Хагу. Петар је тада био у плавој хаљини са ројтама са бароком и перјаницом на шеширу. Витсен га одведе у једну собу одакле се виђаше дворана и цар беше задовољан са дочеком свога посланика. Пошто је морао кроз дворану проћи замоли великаше да му окрену леђа, док прође, али га непослушаше него се реши да сви устану. Кад је то чуо, он протрча преко дворане и дочепа се кола. Посети само Вилхелма оранијског краља и наследног намесника и остале научењаке и државнике — *Левенхека* и *Берхава*. — Први му показа како тече крв кроз јегуљин реп и друго. Та посматрања кроз микроскоп допадну му се тако, да је провео два часа и љубазно се опрости са природњаком. Берхаве одведе цара у анатомско позориште. Петар оде у Амстердам да тамо продужи науку зубних лекара. Често је почињао опасне ствари. Једном се успужа на витао и паде тако да је морао више дана боловати. Други пут паде под тестерну машину у млини, али га сретно избавише. И он мирно отрпи грдње свога избавитеља. Међутим су државни послови ишли својим током. У тај мах кувао је човек, који располаже већим делом света,

на огњишту своју чорбу, а доцније шиљаше упутства својим војскама које ратоваху са Турцима. Често је изишао са брадвом на бродиште и распитивао за све ситнице, а у час издаваше наредбе да краљ Август заузме задобивени пољски престо. Јевреји холандски видеше, да Витсен добро стоји код цара; па гледаху да он посредује за њих, како би се увукли у Русију, одакле их је Иван Васиљевић прогонио. Али Витсен беше паметан државник и одговори управитељу: Јевреји су извикани, да варају цели свет трговањем, али опет мислим да би их моји Руси лепо дочекали. И тим се сврши ствар.

Петар је умео да задобије свакога за се. Узе у службу многе протеране Французе, Немце и Швајцарце, привуче многе холандске вештаке и одомаћи их у Русији. Под његовим надзором саградила је се једна лађа са 80 топова и Амстердам му је посла на поклон, а он је упути на годину у Архангел. (Ту су лађу јако чували, али изгоре под Елисаветом Петровном). Но при свој бродарској вештини не беше цар још задовољан. Он хтеде да зна све математички. Један Енглеz омили му енглески начин бродарства, и Петар га проучи па рече да је бољи од Холандског. Кад га посети краљ Вилхелмо Орански рече му, да ће доћи у Енглеску. Вилхелмо то једва дочека и посла пред њега Вице-адмирала *Митхела*. Посланство остаде; само *Менчихов* са 15 других Руса, и холандски морски официр Арнолдо *Дик* (сигурно увода) пра-

Ћаху цара, који дође 8. Јан. 1698. и после три дана пловљаше по Темзи.

У Лондону затече Петар замак *Сомерсе* спреман за њега, али му се не допаде. Погоди стан у *Дештфорду* на великој бродој пијаци и обнови сардамски живот. Свако јутро састајао се са тесачима и бродарима и изучаваше грађе и планове, а доцније и сам рађаше на једној лађи по своме плану. И та лађа показа се доцније као брзопловка. И ту је цар тражио све учене и вештаке, нарочито му се допаде да изучи часовнички занат, који у то доба цветаше у Лондону. Највише се састајао са бродарским мајстором Антоном *Деаном*, и са адмиралом маркизом *Кармортеном*. Преобучен час као морнар, час као дентлмен шеташе се по вароши, обиђе позориште, гостионице и сва јавна места. У цркви му се допаде да проучи закон; посети и морнарску болницу у *Греничу* (и зачуди јој се тако да је краљу рекао, да му је боља болница од дворца), оружницу у *Доверу* и кузницу, свеучилиште у *Оксфорду* и све научењаке. Познати историк *Бурнет*, владика из *Салисбира*, доби налог од краља да објасни цару сва енглеска црквена правила и земаљски устав. Али то незанимаше тако јако цара као стање вештина и заната, које је прво требало поправити у Русији. Нарочито му се допала проста ношња код свих сталеза. Дивио се заводима, трговини и предузимљиву духу; а Енглези се опет дивљаху Петру као изванредноме. Виђаху га где ради на бродојштима. Енглески трговци

замолише га, да унесу дуван у Русију и даваху грдне новце за одобрење, јер пушење дувана беше пре забрањено из вероисповедних узрока. При поласку даваху му у част преставу на мору са ратним бродовима. Флота се подели и одпоче борба. Петар је пажљиво гледао све маневре и дивио се вештини војничкој говорећи: један је адмирал знатнији од руског цара. Краљ Вилхелмо поклони му једну јахту са 24 топа, а Петар 500 њих заповедника, официра, занатлија, ранара, топџија и вештака поведе собом. Међу тима беше и звездослов *Фергарсон* који је требао да оснује у Русији морнарску школу; инжинирски капетан *Јон Пери*, који је требао да изврши план спајања Волге са Доном; бродарски мајстор *Деан*, и др.

За Холандску се кренуше 23. Апр. Беху у то доба буре, али Петар се показа неустрашив. „Јесте ли где чули — рече он — да се какав руски цар удавио у холандском мору?“ У Делфту разгледа оружницу и 29. Апр. стиже у Амстердам.

Међутим су ту заостали Руси красно живили и пили. Најпосле се досаде и гости, те мучно гледаху како дошљаци све планове снимају. У том стиже глас из Москве да су се *стрелци* наново узбунили.

15. Маја оде Петар на поштанским колима из Амстердама и стиже брзо у Клеве. На бранденбуршкој земљи одвоји се и остави пратиоце са *Менчиковом* (који беше тада под-официр у преображенској регименти), а сам оде преко Хилдсхајма и Липиске у Дрезду,

где је са намесником кнезом *Фирстенбергом* лепо провео до 4. Јуна. Посети и обе кур-фурштовице и пољуби малог кур-принца у колевци. Затим се крену преко Прага у Беч, где га задржаше дуге свечаности.

16. Јуна стиже у Беч и ту се забављаше преговараше о турскоме рату. Много се пута састајао са царем Леополдом, па овај хтеде мир а Петар рат. У част му даваху и представу „Гостионичара и гостионичарку.“ Цар беше гостионичар, а царица гостионичарка, а кнежеви и кнегиње у разним народњим ношњама примаху госте. Све је блештало од силна бисера и дијаманта. Цар представљаше фрискога сељака, а са њим разговараху две девојке *Турн* и *Таксис* по сељачки и помињаху великога цара. При ручку подиже се цар и приђе фрискоме сељаку са чашом у руци, па рече: „знам да познајете цара у Москви и зато ћу да вам наздравим у име његово.“ — „Познајем га — одговори Петар — „он је прави пријатељ ваш, а непријатељ ваших непријатеља. Ако би ишло у корист вашу, онда се он неби устезао да испије ову чашу, ма у њој био и отров.“ Па испи и хтеде је цару дати, али овај прихвати: „Кад ми нисте ништа у чаши оставили, поклањам вам је.“ Петар узме чашу задовољан и рече му да ће га она опомињати на вечно пријатељство. Петар је нудио цара осам пута да испразни пехар и изгрлише се. Он је и ту разгледао све знатности и повео многе слуге. Неки део пратилаца посла у Млетке и Рим, да и отуд свакојаке вештаке позову. И сам мишљаше

да се упути тамо, али му стиже вест да је у Москви буна.

Стрелички суд.

Петар је оштром пресудом само привремено савладао стреличку буну. Али за време његова пута осили се опет; нове установе умвожаваху се с дана у дан, уплив странаца растио је тако, да су већ исмевали народне обичаје. Кад се дознаде да цар сад тек води гомиле странаца, које ће утући урођенике и поништити стару веру — беше доста. И сада су стрелци били први, јер се људи дражаху, говорећи, да ће их Петар све са странцима измешати. Ту је извесно кнегиња Софија играла главну улогу. Досади јој се калуђерички живот, па је то једва чекала.

Заступници Петрови почеше зебсти и бојажу се да ће пасти у немилост код цара, ако неугуше метеж. Буна се подиже у пограничним областима. Стрелци су били растуруени по областима, а на ново одоше неколике регemente под Рамадановским да помогну курфирста саксонскога у пољској створи. Одаслани почеше гунђати, а њихове старешине употребише згоду да разнесу гласове о новачењу, о скончању Петрову, и т. д. и тако распале духове. Занешени попови растурише ватру, војска се подиже па дочепа оружје и избра за старешине усијане главе. Побуњенима рекоше да треба да пођу право

на Москву, где нема војске, или има нешто стрелца који ће прећи к њима. У таквим приликама лако се могао Петар збацити а Софија сести ва престо.

Побуњеници — 8000 — крену се на Москву. Рамадановски нађе се у зацари, али се несмеде без наредбе кренути са границе. Јави и цару и влади све; и влада закључи да се што више војске упути на побуњенике, али да стоји подаље од вароши. Генерали *Шајн* и *Гордон* крену се са 10.000 војника.

Побуњеницима се придруже и гомиле свакојаке светине. Уз пут трубљаху да је Петар скончао у туђини и да треба поставити намеснике његову сину. Код утврђеног манастира „*Васкресенског*“, или *Новог Јерусалима*, 7 часова од Москве — сукобише се са Гордоновим предњим четама. Генерал пође са пратиоцима пред стрелце и јави да хоће да се разговори са вођама. И они на то присташе. Он их запита, шта хоће и по чијој наредби су напустили војску? Одговорише му: да ту није било наредбе, људи хоће да се виде једном са породицама и да уреде своје куће. Генерал им примети, да је то противу војничкога закона и да треба одмах да се поврате, па ће им се опростити; или иначе их чека страшан суд. Побуњеници то нехтедоше чути. Гордон их упита, колико мисле да путују тог дана и предложи им да оду на одмор у оближње село. „Тамо ћете наћи свега — рече им, — одморите се и размислите се добро. Сутра хоћу одговора.“ И они одоше.

Гордон се сад договори са Шајном и уреди те ноћи што треба. У јутру му побуњеници јаве да неодустају и неколико њих опале из пушака за њим.

Он одмах (18. Јуна) нареди, да пешадија јуришно удари на стрелце. А топијама заповеди да побуњенике само плаше а не гађају. Али се Гордон варао. Војни попови стрелички, видећи да мало гине, викаху и распаљиваху људе; удараху у добоше и са крстом их предвођаху као против неверника. Сад тек се озбиљно опали из топова и пешадија јуриши, те све пред собом помлави. Побуњеници положи оружје, а Гордон заповеди да се сваки десети обеси. Осталих 5000 људи повежу и поведу у Москву, да им цар суди.

Петар се беше јако распалио. Побуна му прекиде најкориснији рад по земљу, те се закле да ће све стрелце истребити. Уз пут посети још курфиршта Августа јаког у *Рави* код Лемберга, где се својски провеселе. Тада се реши *северни рат*, који је трајао 21 годину, када Руси утукоше Шведе. Август је показао цару да је необично јак, јер одсече вољу врат једним ударцем. Петар га замоли за сабљу: „Хоћу — рече — да њоме опробам своју вештину на руским главама.“ Ту мишљаше на стрелце.

25. Авг. (1698) у вече стиже Петар у Москву, и уз пут виде како је мало израђена и неуглађена његова земља. Упути се право у Преображенск, међу своје верне; одмори се мало и одмах поче истраживати бунтовнике. Поче владати кнута, да се свему

уђе у траг. Многи страдаше, а ништа непризнаше. Неки говораху да им је речено, како је цар скончао и да се мора избрати друга влада. Решило се, да се Москва запали и све царско поколе. Толико је извесно, да је при побуни играло улогу занешењаштво. Но и то показиваше суровост народа. Кад се ствар извиди Петар заповеди те се почеше извршивати ужасне пресуде, као што је и Махмуд у Цариграду урадио са Јаничарима. 2000 њих платило је главом. Патријарх се упињаше да крстом умилостиви разјареног цара. — „Шта ћеш — рече му цар оштро, — уклони се и остави тај крст, знај да се ја бојим Бога ка и ти. Али ми је дужност да за добро народа казним оне који га упропашћују.“

Петар се трудио да се докаже и Софина кривица, али у тој буни небеше великих људи; но поред свега тога он је знао њу добро, и срећа јој би што оста. Лефор је је гледао да умири цара, и сврши се тиме. да се пази на њу боље. — Цар је сам својом руком многе посекао. Сви стрелци у вазнесенскоме манастиру преко 18. година, беху погубљени. Који беху у Москви поштеђени морадоше све продати и иселити се из земље. Но то неснађе само стрелце у Москви. Истрага је трајала неколико месеци. „Неможе Богу бити пријатнија жртва од зликовачке казни“ — говораше Петар. Док је цар тако строго казнио, мишљаше како ће да почне преустројство. Поче са војне струке — и уреди је по немачки. Како је и сам служио као прост војник, морадоше и синови

благороднички. Да би охрабрио официре уведе 10. Септ. 1698. Св. Андрејски орден. Затим узе у своје руке порез и прогласи се и за црквенога главара; уреди путове одпоче градити бродове у Воронежу и сагради као Петар Михајлов једну убојну лађу, којом заповедаше, обучавајући 1500 војника. Чудно је, да је Петар у време кад се опростио непријатеља изгубио и најбоље пријатеље. Лефор сконча 2. Маја 1699., а за њим и Шајн и Гордон.

У то време закључиваше се у Карловци мир измеђ Аустрије и Турске (26. Јан. 1699). Петар намисли да ратује сам на другој страни. Пошље са црнога мора на фрегати посланика Украјинова у Цариград, који 3. Јула 1700. закључи 30. годишњи мир, задржавши Русији Азов и остала поседнута места на Дону. 200 по немачки извежбаних руских војника уз посланика навестише Султану да су Московци сад још опаснији, јер им отворен пут у Цариград.

Рат са Шведима. Нарва.

Петар се сретно дочепао кључа црно-морског, па хтеде стрести и оков на источном мору. Кад би задобио фински залив могао би створити од азијског европско царство. Још пре су те области биле руске и пољске, али временом дођоше под Шведе. Петар закључи савез са краљем Августом пољским у Рави. Август је хтео да освојене делове опет састави са

својима. Пољаци се радоваху томе и одобрише да саксонска војска остане и даље. Август мишљаше да ће лако заузети Лифландску. Решење, да опет припадну круни сва одузета добра, јако огорчи народ, а племство беше за Шведе, те посла у *Штоколм* свога заступника *Паткула*. *Паткул* се родио 1667. у штоколмском затвору, јер му родитељ беше у Лифландској заточник. Јако се заузимао за племство и то му навуче парницу. Знао је извесно да ће бити осуђен као издајник, па побеже под именом *Фишеринга* и живљаше више година на генфском језеру, радећи на философији. Мишљаше да ће му Карло XII. опростити, али се и ту превари и ступи у службу код краља Августа, где је мислио да ће бити згода за освету.

Као тајни саветник 1698. ступи у саксонску службу и 1699. са послаником ђенерал-мајором *Карловицем* дође у Москву, да закључи савез. Август се обвеза, да ће још те године ударити на Шведе у Лифландској, а цар је требао да буде у Ингерманландској и Карелији. Краљ дански Кристијан V. већ је био савезник.

Петар није излазио код Шведа са бојом на среду, а млади Карло XII. посла цару 200 топова на поклон, што му је уредио флоту на Азовском мору. Цар се изрази да су уговори са Шведама стални — и да је чврсто пријатељство, али из свега вираше да није тако, јер Петар нехте по обичају ни да се закуне пред послаником. Шта више пре одласка посланика дође цару писмо

коме се говораше, зашто Русија тражи накнаду од Шведске. То учини те цара кад беше у Риги неприми начелник као што треба, и рускога посланика Восницина на путу из Беча опљачка један лифландски сељак. Но Петар се чинио невешт и посла новог посланика кнеза Андреју Јаковљевића *Хилкова* у Штоколм, да навести веће посланство. Ратна коцка беше бачена. Фридрих IV. Дански одпоче непријатељства по Холштину и Шлезвигу. Уплашени Херцег побеже у Штоколм, немачка царевина подпомагаше бегунца; Енглеска; Холандска и Шведска дадоше му лађе, а млади Карло XII. хтеде сам себи да прибави задовољења. Појави се изненадно са флотом пред Копенхагеном и наступи Травендалски мир са Фридрихом IV. Карло XII. реши се да удари на краља Августа, кој већ ратоваше у Лифландској. Рига коју брањаше 80. годишњи *Далберг*, јуначки се одупре и Август гледаше да измакне са чашћу пре но што дође Карло. Август захте од цара да испуни савезни уговор, и Петар скиде образину, пошто је био закључио мир са Турцима. 18. Авг. објави рат Шведима и пође из престонице после три дана. Војске су његове већ биле на путу, али невеште и добро ненаоружане. „Ја знам, — рече Петар — Шведи ће по кад кад победити моју војску; али ће ови изучити школу.“

Ратна објава говораше: „да Шведи од столећа пљачкају своје суседе, и користећи се неслогом руском отеше и области. Време

је да се сломије Шведска сила, те да више нешкоди суседу.“

Шведи се јако огорче на цара и позва-ше и руског посланика и трговце, а Руси опет Шведскога Книперкрона.

9. Септ. уђе један део војске под кне-зом *Трубецким* у Ингерманланд и стаде на граници Естланда: пред *Нарвом*. Наскоро сти-же са војском и *Иван Батурлин*; *Вајде*, *Головин* и *Шереметиев*. Инжинир, барон *Халарт*, посланик пољскога краља, дође, али цар га непиташе — како мисли. Посекоше шумице и повукоше линије између вароши и логора. 28. Септ. Хтеде цар да прегледа утврђења. Кад се састаше заповедници, цар је радио; они му приметe, а он одговори холандски: „Апостол Павле пише: ко неради, неће ни јести.“ Затим уседоше коње и одоше сви до самих непријатељских топова. — 2. Окт. од-почеше ватру из топова, али тако, да неби било доста муниције ни за месец дана. И обуставе ватру. Хрђаво време сметаше до-возу. Изгледи беху врло хрђави, и капетан *Гумерт*, царев љубимац, Шведац, хтеде да пређе к Шведима и да им јави за јадно ста-ње логора. Петар није веровао томе гласу, јер му је у Москви поклонио кућу. Он пи-са заповеднику Нарве, да је 10. Нов. капе-тан отишао и сигурно допао ропства — и мољаше га да са њим лепо поступа. Али до-бродушни цар би преварен, а да би се у бу-дуће сачувао превара после све своје офи-цире из Шведске, у унутрашњост међу остале војвнике. Поред свега тога доби одго-

вор од заповедника Нарве: „Сутра ћете добити одговор из великог дивита.“ Петар је мислио да ће непријатељу сметати ружно време, али непознаваше противника.

Карло XII. 6. Окт. стиже до Пернаве са намером да прогони Саксонце око Риге. Кад затече Нарву у опасности, реши се да је ослободи и са 10.000 војника пође кроз опустошену земљу.

Војвода Шереметјев саветова да остави нешто војске код Нарве, а осталом силом да се пође пред непријатеља и на згодном месту потуче. Тиме би се много добило, ако се поведе 80.000 руских војника, јер у тесним опкопима једва би десети део могао да ради оружјем. Али га непослушаше. Напротив доби *Шереметјев* заповест да са 5000 коњика изиђе пред Шведе и да их задржи. И он се крену, али немогаше успети, него му се још војска повуче натраг и начини у логору страх и трепет. У тај мах одвоји се Петар од свога одељења и похита у помоћ, јер Шведе се осилише. Цар је држао да Шведе неће смети да ударе на ушанчену много већу силу и поведе са собом заповедника опсаде *Головина*. Њега би било тешко заменити, али мишљаше да ће добар бити и млади Херцег *Крој*. Но он се устезаше, код толиких Руса, а није ни коња имао. Најзад оде Петар сам са својим најбољим ђенералима — и пошто испише по једну, салети Херцега да се прими заповедништва. *Крој* прими пуномоћство и прида му се као ђенерални ратни комисар кнез *Јаков Федоровић*

Долгоруки. Главни му задатак беше да заузме Нарву и Ивангород.

19. Новембра продре Карло XII. са војском. *Крој* мишљаше да је то само предња војска, али то беше сва сила Шведа. Да би осигурао логор пошље 15.000 људи ван линија, а крилима придода шпанске коњике. Руски ђенерали затезаху се, јер мишљаху да је боље чекати Шведе у опкопима. Шведи се по подне приближише на 30 корака корака, јер је вејао јак снег те се невиђаше ништа. Снег преста и Руси се упрепастише видећи непријатеље пред собом. Немогаше се брзо помоћи, јер војска беше раштркана; шанчеви беху пуни, 10 топова освојено и руска крила оцепљена. На десно крило удари сам краљ и догони га до *Нарве* где се многи подаве, а то учини те заостали стадоше на одпор. При свем труду Херцегову и Халартовом немогаше се повратити ред, јер Руси окривљиваху странце као издајнике. Пуковник *Лион* ађутант *Илмфор*, иницијинир *Биркенштајн* и многи други служитељи херцегови беху жртва разуздане гомиле, те једва и главном заповеднику остаде друго до да се преда Карлу на милост. И многи други заповедници то учинише. Лево крило под *Долгоруки*м одупираше се боље. Сутра дан би предаја; ђенерали, официри и војници са заставама и пушкама повукоше се, а заробљеници ослободише се, а пртљаг оста газдама. Но тако се неизврши, јер се повлачеће се трупе обезоружаше и опљачкаше, ђенерале и најбоље официре заробише, и одву-

коше их злостављајући у Нарву и Штоколм. Војвода *Крој* сконча после у Ревалу у пукој сиротињи. И сви топови и ратна каса осташе у рукама непријатеља.

Рат са Шведима. Шлиселбург. Петроград.

Руси много изгубише. Али је цар врло добро знао зашто тако испаде. „Шведи — пише он — победише, али каква беше војска која подлеже? Стара Лефортова регимента и гарда беху пред Азовом, али пред њима небеше веште војске. Остале регименте беху нове и невеште. Блатави путови спречаваху довоз — и тако настаде оскудица. На кратко: све беше детињска игра и зато се несме чудити што је така стара, добро извежбана и уређена војска победила невеште војнике.“ Петар доби вест о паду код Нарве, баш кад је полазио са новом војском у помоћ. Наравно једило га је што га тако потуче 18. годишњи Карло XII. са мањом силом, али се надаше опет добрим следима од тога пораза. „Мислим — писаше он — да ће битка код Нарве отворити очи Русима и натерати их да се уче.“ Добро се тешио, али је опет зазирао од снажног противика. Карло би после победе могао да продре лако у унутрашњост Русије, и да се хтео користити кнегињом Софијом учинио би преврат и оборио Петра. Али од тога ослободи цара

околност, што Пољска као подбадач беше ближа и опаснија за Шведску. Смести дакле војску да презими у Литландској, па онда да упадне у Литавску и изврши план. Али се Петар за то време мудро користио. Док је преко својих министара закључивао мир, дотле се сакупи расута војска и кнез *Рапнин* је уједини у Новгороду. Кнез *Голцин* уреди 10 нових драгонских регимената, — а да би се дошло до добрих официра позваше се странци за добру награду. Читаве чете чудњака нагрну из Европе. Сам Петар стараше се у Москви за топове. Али небеше туча и један пијани ливац саветова цару да претвори звона у топове. Цар једва дочека савет и рече: „Камен, који одбацише зидари као излишан, сад је основни постао.“ Наскоро беше готових 250. топова, а сребро из царског двора уђе у ратну касу. Али узалуд тражаше цар савезника. Најмилије му беше да устане Данска, али не би тако. Само му оста Пољска, и владари се састаше у *Бирсену* да се договоре. *Паткул*, који ступи у руску службу, беше душа преговорима, али неиспаде ни ту како се хтело због пољских сталежа. Њима небеше до рата, док им непонуди Петар и отете области Кијев и Смоленск. А такав предлог могаше се чинити Русима после пораза. Цар се ослони на своју снагу, али је требало користити се свима помоћним изворима простране царевине — нарочито спајањем старо — руске области Ингерманланда. Карло XII, у пролеће 1701. пређе са 20.000 момака преко *Дине*, и продре у Литавску,

потиснувши Саксе, где је мислио да ће му се зловољни Пољаци придружити. Док је он навештавао пад краљев и обнављање републике, *Шереметјев* дође са 20.000 војника у Лифландску. Лако му је било са таквом силом надвладати Шведе под пуковником *Шлипенбахом*. 29. Дек. 1701 потуче близу Дорпата малу шведску војску. „Хвала Богу — рече Петар — кад смо у стању да бијемо двојица једног Шведа.“ Још коју годину па смо равни“. И заповеди да се та победа прослави. *Шереметјев* поста војвода и доби *Анријин* орден, а официри добише награде. У том се разнесе глас, да хоће шведска флота да нападне на Архангел. Али два Руса осујетише им план. 27. Јуна стаде пред село *Кускову* 7. шведских лађа, али их заробљени Руси наведоше на спруд. Варош би спасена и јунак, рибар један, доби награду од цара. Међутим је *Шереметјев* потиснуо Шведе до *Пернаве*. Код *Хумелехова* испаде битка срећно и варошицу *Маријенбург* принуди на предају. Заповедник мајор *Тило*, беше већ у рускоме логору, али топијски капетан *Вулф* и *Готшлих* запале барутану, те оду у ваздух многи Руси и Швеци. Предаја се расквари због тога и разорише варош. Важно је историјски то, што је у замку била жена једног војника, *Рабина* (*Скавронског*), па је цар видио под именом *Катарине* царице руске. Још знатнија беше опсада града *Нетенбурга*. Цар долазаше из Архангела к опсадној восци, да као капетан подпомогне предају. Већ беху утврђења прилично порушена,

и жена заповедника градског мољаше Шереметјева, да са осталим женама сме отићи из града, у коме су немири. Писмо дође у руке цару и одговори јој подсмешно, те жене наговоре заповедника да се брани до крајности. Опсадници чуше да се приближује и шведски ђенерал *Кронхјорт*, те 11. Окт. јурише и отму град, а заробљене пусте. Тог дана показаше се војвода *Голцин* и топцијски подпоручик *Менчиков*. Добра и новце поделише војници, а град се оправи и прозва *Шлиселбург*, јер то беше капија за непријатељске земље, Менчиков остаде као заповедник, а цар уђе у Москву свечано. После доласка запита цар благајника *Прозоровског*, а овај му одговори: Послао сам тражену суму. Новце сам чувао ако наступе опасна времена, а сребрно посуђе за победну свечаност.“ Петар се незадржаваше ту дуго. Да би се отворила Нева и источно море, заповеди да се начине бродишта код Олонеза и Шлиселбурга, а сам оде у *Воронеж*. Тамо затече гототих 15 лађа и 25 које се довршиваху. С оне стране Дона беше спремно 200 шајки. Капетан *Пери* доби налог да воронску реку уреди за ратне лађе са 80 топова; а Петар оде на источно море и опсади град *Нијеншанц*, кључ ушћа Неве. После 10 часова предаде се посада и оде. Од 77 шведа, који се очајно бораху, оста 19. Петар је ту сам заповедао и рече, да треба и њему орден као топцијскоме капетану. К Менчиков доби орден, Цар избра боље место за утврђење, и сагради две куће: За се и Менчикова. По-

што је земља била мочарна и неприступна допаде му се, а да би град осигурао отера Шведе и са острова Ретузара (Катлин-остров). План за нов град правио је сам Петар и назва га Санкт-Петербурџ. Народ је са свих страна врио и у скутовима вука земљу. Кроз 4 месеца беше град готов и заповедник поста пуковник *Рене*, а гувернатор кнез Менчиков. И варош се поче подизати. Прве куће поникоше у Васиљевском острову. Многи Швеци, Фини и Лифландци доселише се да избегну ратне ужасе. Доцније се просу новац, и почеше зидати лепше зграде; настанише се трговци и занатлије. Једна холандска лађа трговца *Калфа* из Амстердама донесе до ушћа Неве вина, соли и другог еспапа. Сам цар допрати је, и сад тек виде лађар да је то цар. Петар купи сам нешто еспапа, а остало покупују великаши. Кад се морнари хтедоше вратити са пуном лађом руских производа, цар их обдари лепо. Свакоме момку поклони — и ако је био штедљив — по 300 дуката, а заповеднику 500, и обећа му по 100 дук. кад би год опет дошао. Тако дочекаше и другу лађу на Неви. Та новост на Неви недопаде се европским силама и почеше корети Карла шведског, што је гонио сенку, а цин се осили. — Сагради се и Кронслот од камена и Кронштат. Кад је Карло видео како Руси напредују и послао флоту да поруши нови Петроград. Лађе недођоше даље од Кронслота, и почеше га бомбардати, али Руси их одбише. Није боље прошао ни Адмирал *Анкестијерна* 1705. Адмирал *Круис*

одбрани вешто Кронслот и слава Петрограда рашири се на далеко.

Рат са Шведима. Освајање Дорпата и Нарве.

Руси се почеше поносити вештином своје војске. Шереметјев се возио, а цар пешке ишао при светковини. Петар се сад бринуо како ће да прикупи новаца, јер рат однесе све. Заповеди да се доносе стари новци у кузницу и обећа свакоме за 100 старих 110 нових рубаља. Сковаше се нове копејке и 15 % оста у благајници; а после и рубље и дукати. Кад се тако спремио Петар, могао је да мисли на продужење рата. Данска и Пруска, а највише краљ Август жељаху да се окане рата у Лифландској, па да нападне Шведе у Пољској, и обећаше се да помогну. „Сва сметња — писаше Паткул — у томе је, што краљ пруски по обичају тражи велико печење. Он хоће извесно.“ Али Петар непусти из својих руку; он хтеде да се осигура. С тога се мораде уклонити шведска флота са Пејпускога језера, која заштићаваше важна места Дорпат и Нарву. Заповедник 12 бродова, адмирал *Лешер* повукао се беше на зимиште у реку Ембах, па је цар могао лакше да успе. Пре но што се крену лед, посла он под ђенерал-мајором Клаусом *Верденом* много шајки у језеро да заузму ушће реке. Лако дакле беше сад тући једну по једну шведску лађу — и вице — адмирал по-

гибе из очајања јуначки. Подпали барут у броду и оде у ваздух са многим Русима. Сад оста опсада Дорпата и Нарве. Шведски пуковник *Шлипенбах* беше заузео са 3 регименте *Ревал*, али га ђенерал *Рене* потуче тако да је једва са неколико коњика побегао. Како овде поможе надмоћност, тако на другоме месту лукавштина. Петар дознаде да заповедник Нарве још ишчекује Шлипенбаха. Поведе одмах две регименте к Нарви, али их вођаше по шведски; опсадна руска војска код Нарве кад виде то и учини јој се ди иду у помоћ Шведи, спреми се за одпор. После привидне чарке врати се опет у логор. Петар да шведски знак и врата се градска отворише, па посада јуриши (150 коњика и 800 пешака) да помогне спаситељу своме, али се превари љуто, једва умакоше натраг пешаци и затворише се. То јеђаше цара. Надајући се да ће лакше ићи са Дорпатом, оде 2. Јула тамо и нареди те се пред њиме начине нови шанчеви. То се изврши брзо и топовска зрна начинише на граду многе рупе. Руси смераху да јурише, али шведски заповедник *Ските* даде знак предаје. Тако задоби цар још једну варош, коју је подигао пре 7 векова руски велики кнез, и крену се са Верденовом војском к Нарви. Код Нарве беше заповедник војвода *Огилви*, Шотац, који беше пре у аустријској служби, па га доведе Паткул у руску. Кад овај позва заповедника града (ђенер. *Хорна*), доби одговор: „Зар си заборавио на битку код Нарве?“ Дакле ни речи о предаји, но се мо-

раде на јуриш. Руси хтедоше, као увек, да јурише ноћу, али *Огилви* саветова дању, кад се све види — и пријатељ од непријатеља разпознаје. И цар приста на то, и ако се увек слагао са *Менчикоеом*, те тако 9. Авг. после ручка пођу на град при свом страшном одпору. Руси продру унутра и учине така чуда, да је Петар сам морао да забрањује својој војсци. Јашећи кроз варош са *Огилвом* уби сам неке Русе, који пљачкаху. Једноме војнику заповеди да врати неке упљачкане црквене утвари одакле их је узео. Заповедник града беше са неким официрима побегао у подземне лагуме, али га цар извуче и изгрди: „Ти си крив, што се узалуд проли толика крв. Заповедник, кад невиди ни од куд помоћи, треба да развије белу заставу. Заповедник нетенбуршки знао је то боље од тебе и опет си га стрпао у затвор.“ И цар лупи крвавим мачем о сто. — „Видиш овај мач“ — рече — „није поцрвенио од шведске но од руске крви. Јадни становници страдаше због твога тврдоглавства; а ја сам их опет заштитио од својих војника, колико могох.“ Управитељу вароши *Гету* рече: „Овај мач је јемство да сте ми драги као и моји поданици.“ Затим нареди да се сва одведена деца предаду родитељима, а Хорна казни. Кад паде Нарва предаде се и *Ивангород*. У оба града нађоше 80 метални и више од 400 гвоздених топова и остале спреме. Петар нареди те се прослави победа и сам међу певачима певаше улицама: „Не нама, не нама, но твоје имену слава.“ Генерал *Чамберс*

доби орден са прсију царевих, а и други беху награђени. Менчиков поста ђенерал — гувернатор Ингерманландски.

Пре одласка царева (19. Авг.) утврди се и савез са Пољском помоћу Паткула. Петру је сад требало мислити и на савезника. Карло XII. обори Августа варшавским решењем, али сендомирским поништи се то и обећа републици помоћ. Најближи беше руски цар. Петар је лично мрзио на Пољаке због политичких несмислица, али пошто је требало Карла забунити обећа да ће издржати до краја 12.000 војника и платити 200.000 рубаља па још уступити и све освојене вароши у Лифландској. Он је хтео и што више да учини, али краљ пољски поквари све, јер нехтеде да се споји са руском војском. Петар пропутова до ушћа Волхова и виде варош *Нову Ладугу*, а из Олонеза поведе 6 готових фрегата и 9 мањих лађа за Петроград. Затим прими у Нарви турског посланика Мустафа-агу, који је још Фебруара дошао у Москву да објави ступање на престо новог Султана и да преговара о јужним градовима и бродишту у Воронежу, јер беше нешто против трактата. Петар је намерно хтео да прими пославику у Нарви, те да Турчин види сву силу руску. Али Турчин није пао на теме. Кад Менчиков при ручку помену велике победе, он настави: „Наравно, били су храбри странци иза опкопа, али их је било доста и споља“. Посланик се врати кући, са писмом у коме је захтев турски оглашен за неоснован, али пред полазак виде

свечаност у Москви. И ту Петар беше као топцијски капетан, заједно са сином Алексијем, који, и ако је био у два рата, недотера даље од простог војника, и с тога беше познат у Европи као „Светли војник.“

Рат са Шведима. Побуна у Астрахану. Паткул. Битка код Калиша и Пултаве.

После те свечаности Шведи смераху да посете Петроград. А цар посла Шереметјева са 8 драгона и три регименте пешака у Митаву. Код Гемауертофа сукобише се са Шведима и Руси страдаше, али се неухаснише ни Шведи (15. Јула). Шереметјев се бојао да пошље цару извештај, али му Петар писа: „Небрините се. Ко добија мора и губити. Заборавите пораз и охрабрите војнике.“ И сам цар крене се са војском из Вилне и предаше му се градови Митава и Бауска. Улазећи у Литавску утврди *Гродно* и *Тикоцин* и постави за заповедника *Огилвија*, а Шереметјева посла у Астрахан да угуши буну. Ту беше стрелички син *Стенка* Московитин, те он разјари свет говорећи како за кратко неће отићи за Руса ни једна девојка њина, но све странцима. Бунтовници изберу за вођа некога *Јакова Носова*, погубе царског намесника и опљачкају све државне хазне, па са тим новцима примамеше и друге. Митрополит *Самсон* саветоваше им, да оправе посланике у Москву и да пошљу захтеве.

Али Шереметјев их сусретне и задржи, имајући наредбу да само у прекој нужди строго поступа. „Свима — писа му цар — опроштај и бунтовнике гледај леџим да умириш.“ Али лепа намера царева неоствари се, јер бунтовници се опшанчише у вароши и спремише на одпор. Али тек што Шереметјев опали неколико пута, а страшљивци нагоше бежати и молити за милост. Носов предаде кључеве и варошки печат, а народ оружје. 273 беше њих кривих и послаше их у Москву да приме казну. Шереметјев поста гроф и оде к својој војсци у Пољску.

Карло XII. међутим учини што хтеде. Краљ Август беше потиснут у своје земље, а избран би за пољскога краља Станислав *Лешчински*. Август дође к цару у Гродно да га утеши, али доби само неке заставе које оте нека мала гомилица партајиста од војске новога краља. Многе недеље проведоше владари у саветовању. Прво беше, да Август баци сву кривицу на јадног *Паткула*, који се беше мануо политике и философски пође са заручницом у Швајцарску, да се уклони од дворских сплетака, али га саксонски министри дочепаше и затворише, те испусти душу на мукама.

Владари уговорише, да на зиму нападну на Шведе. Али велики снег осујети им намеру и Петар се врати у Москву (19. Дек.) мислећи да Карло неће ништа предузимати. Карло дознаде за то и за буну у Астрахану упаде у Литавску и дође пред Гродно. Олговије и Август беху спремни и ненападе. Цар

кад чу да су Швеци пред Гродном забрину се и пође на пут, али га Менчиков извести да је опасан пролаз, те мораде слати наредбе на писмено. Неустрашни *Петар Јаковљев*, из гарде, носио је писма. Цар заповеди војводи *Огилвију* да мисли на одступање и да се повуче на руску границу, но краљ *Август* наваљиваше да то не буде. 31. Марта пођу војске руске преко *Нимена* и умакну од Шведа. *Август* међутим дознаде да му је војска код *Фрауштата* потучена и да *Карло* продире. Улазећи у плодну *Волхинију* попали све. Док је цар у *Украјини*, а краљ у *Ливатској* ишчекигао Шведе *Карло* се крену у *Галицију*, пређе *Вислу*, остави 8000. Шведа са *ђенерал Мордефелдом*, а са 30.000 хтеде да упадне у *Саксонску*. *Август* посла краљу посланике *Пфингста* и *Имхофа*, да га моле да не пали његове земље и нечини силе, а у том се закључи мир. Услови *Карлови* беху: да *Август* уступи пољску круну *Станиславу*, да се одкаже савеза против *Шведске*, да изда свога некашњег саветника *Паткула*. *Август* се хтео извући из те поруге, али не беше кадар. *Петар*, који беше тада у *Кијеву* и грађаше нов град, посла савезнику у помоћ велику војску под *Менчиковом*, која помоћу *Саксонаца* потуче *ђенерала Мордефелда* код *Калиша* (18. Окт. 1706.). Али *Август* издаде друга и помири се. *Петар* хтеде сад да набави нове добре *ђенерале* — а не као што беше *Огилви* који оде у службу *Августу*. Цар сам поста пуковник топијски и оде у *Золкијев*, место код *Лемберга*, да тврђе веже пријатељство са

републиком. Станислав избран буде за краља само привидно, а Петар оста усамљен и сазва ратни савет. Запита саветнике: је ли боље очекивати непријатеља у Пољској или на руској граници? Шереметјев рече: „Шведи нису били нигда јачи но сад. На Пољаке не можемо рачунати, па ако нас снађе беда у туђини немамо помоћи, а усвојој земљи доста. Ја светујем да се наше војске повуку, али да му отежавају узгред прелазе преко река. Тако ће ослабити и морати да се спасава главном битком.“ Цар и остали усвојише то и издаду наредбе. Козаци и Калмуци згомилаше се да спрече пут непријатељу. Карло са 44.000 војника продре до Висле. Беху му тада Шведи излили новац, на коме је он лав, па погледа натраг има ли још кога непријатеља.“ Али језгро војске беше му страдало и осташе неуки, те се повуче у Пољску пруску да презими. Јануара 1708. отопли и дође у Литавску да се огледа са самим царем у Гродну, али овај се беше вратио у Петроград да се посаветује. Међутим Шведи догоне Русе до *Радосковице* и ту застану због оскудице у храни. Почетком Јула стигоше на руску границу, око Дњепра; и сам Карло скакаше у воду да намешта мостове и охрабри своју војску. 13. Јула стигоше Шереметјева код *Холовциња*, на Вибичу реци, који се беше утврдио. Карло разреди војску и сутра дан у 3. часа пред зорузначи напад. Сад су Руси свему веровали: Карло са Шведима глѣбаше преко бара под најжешћом топовском ватром; Руси се јуначки одупираху, многи Шведи

страдаше у барама, али опет одржаше победу и гоњаху их до Мохилева. Затим дођу до Смоленска мислећи којим ће путем. Друм за Москву беше ту и извесно би дошао у главну варош, али му осујети план саветодавац. 70. годишњи козачки хетман *Мазепа*, (који се родио у Подолији) сиромаш, па поста дворанин код пољскога краља Јована Казимира, заволе кћер једнога великаша и одведе је. Увређени га стиже и веза голог за дивљег коња, па пусти. Коњ је јурио кроз Украјину и сироти сељаци одрешеше пола живог Мазепу, који поста после због јунаштва ађутант хетмана Ивана Самоиловића Попова. Стари хетман би збачен што је невештином упропастио 60.000 Козака, и заступи га Мазепа. Он помагаше и Петру код Азова и овај га постави за украјинског кнеза. Али се Мазепа сувише прецењивао те се свеже са *Лешчинским* против цара, да постане самосталан. Сад му се учини згоднија прилика ако помогне Карлу, те му понуди у помоћ 30.000 војника и хране, само да се са њим састане у *Украјини*. Мазепа се начини болестан и вараше цара, а Петар му је толико веровао, да је издавао људе који му доношаху гласове о издајству.

Карло заповеди ђенералу *Левенхауту*, који са 15.000 Шведа беше у Лифландској, да се сједини са краљевском војском и да јој доведе хране. Док се то радило морао је један шведски вођ да се крене преко Дњепра, али у пропаст, јер Руси измицаху и спаливаху сву храну тако, да се непријатељ

неможе нигде станити него се мораде чаркати. Коњи и стока скапаваше од глади, војници беху у самим дроњцима, те наступише болести. Није се ништа видило ни од Мазепе ни од Левенхаупта. Цар хтеде да их потуче пре сједињења, па напусти за краљем Шереметјева, а сам са 20.000 пође на Левенхаупта. 28. Септ. стиже на речицу *Прону*, а шведски ђенерал напусти положај и крену се к *Лијесни*. Цар га гоњаше и мораде доћи до боја. Он уреди војску за бој и добро дочека Русе. На срећу стиже ђенерал *Бауер* са 3000 драгоња и Руси победе. Карло похита к *Десни* да се сједини са Мазепом, али га и ту дочека ђенерал Гордон. Цару саветоваху да нападну кад почну прелазити Шведи, али он помишљаше да је боље чекати док непријатељ већма неослаби. Мазепа сакупи своје Козаке и представи им свирепост руску. „Можете — рече — своју отаџбину ослободити и усрећити, ако се придружите овим јунацима којима се диви свет. Победа је наша.“ Али се превари, јер козачки главари сасвим друкче мишљаху. Сви скоро Козаци изневереше га и Мазепа дође под суд, а на његово место постави се пуковвик *Иван Скоропадски*. Менчиков се крену да заузме издајничку престоницу Батурин и поруши је у прах и пепео, а становници љуто страдаше. Карло се крену даље, и хтедоше га Руси ухватити жива. 1709. беше страшна зима која се осећала у целој Европи. Шведи се помрзнуше. У почетку Јануара стигну пред *Випрек* а и почну га освајати, али ђулад одскакаше од

залеђених зидина. Карло и Мазепа пошљу улаке краљу пољском и тражаху помоћи, али их ухватише Руси. Карло мишљаше, да ће се још моћи заузети Пултава и путоваше у напред, али наступи југовина и путови се запречише, нигде стана ни крова за одмор, спаде се на јечмени хлеб. Једва близу Пултаве набави Мазепа мало боље хране. У вароши беше 4000 Руса под пуковником *Келином*, но им нестаде барута, а непријатељ их опсео. Шиљаху у празним бомбама писма преко шведских глава и стиже им помоћ и Руси потуку опет Шведе. Два месеца трајаше опсада и скупо стаде Карла, јер би и сам рањен у ногу и заступи га војвода *Ренскјелдо*. 27. Јуна 1709. год. одпоче се битка. Шведи с прва победе, али их Руси после одбијаху и ухвате ђенерала *Шлишенбаха*. Руска главна сила изиђе из шанчева и остаде само три батаљона и 3000 Козака да бране логор, а три батаљона под Головином заузму манастир на вису. Петар распореди главну силу и пође на Шведе но само са 4 топа. Око 9 часова одпоче се страшна борба, да се реши ко ће владати севером. Руси имађаху јачу силу, а очајни Шведи беху вештији. Три часа се секло и тукло пред очима два владара. Цара погоди тана у шешир, а преко Карла летила је читава киша ђулади. Руси угоне Шведе у једну шуму и заробе заповедника *Ренскјелда*, кнеза Максимилијана Емануила Виртембершког, и ђенерала *Штакелберга* и *Хамилтона*. И министар граф *Пипер* дође у Пултаву да се преда победиоцу

са целом ратном канцеларијом. Руси задо-
бише тада 7. милијуна саксонских талира.
Цар благодари војсци, банда засвира и за-
ставе му се поклонише. У Шведа беше до
30.000 војске са Пољацима, Козацима и Вла-
сима. —

„Како могосте са тако малом војском да по-
чињете главну битку — питаше цар *Рен-
скјелда*?

„Као верни поданици повиновали смо се
своме краљу.“

„Видите, — рече Петар својима — тако
се мора служити владоцу.“ Заробљени ђе-
нерали добише своје сабље и цар их назва
учитељима својим у ратовању. Затим одаде
почаст изгинулима и рече: „Данас је нашег
непријатеља снашла судба и варош је на Неви
за свагда осигурана.“

Јадни Карло мораде бегати са разбије-
ним остатцима, а 15.000 Шведа предаде се
под условом, да се после закљученог мира
пусте кући, али цар неодржа реч, јер их
прогони у Сибир и многи скончаше од глади.

Освојење Лифландске и Естландске.

Пултавском битком добише Руси пре-
вагу. Карло је сам ишао томе на руку. Он
остави да Руси заузму Ингерманланд и ис-
точне поморске области, а сам се користи
победом и поста ђенерал и контр-адмирал.
При закључењу мира тражио је да се уступи

балтијско прибрежје од Ревала до Виборга. Карло се и необазре на то, већ писаше грофу Шиперу, да неће да зна ни зашто друго, до за промену заробљеника. Цар рече грофу: да се пред светом оправдао, а даље нека Шведе стигну следи. Цар се обазре прво на Пољску која се беше преиначила после победе, 15.000 Руса под ђенерал *Голцом* потисну шведску помоћну војску (8—10.000) и краља Станислава у Поморанску, а Август се пожури одмах да заузме престо. Посла проглас ступања на престо. Али како беше цару кога издаде при алтранштетском миру? Петар међутим прегледаше пољску војску код *Солеца*, на Висли, и у *Варшави*, затим се упути у *Торн* одкуда му изиђе на сусрет краљ Август и наново се опријатеље. (Петар беше поклонио 1707. Августу красну сабљу, а овај је поклонио беше Карлу. Кад га запита, зашто неноси ону сабљу, одговори му, да је сабља у Дрезди. — „Онда ћу вам нову поклонити“ — настави цар, и преда му ону исту сабљу).

И ако је Петар ишао на руку староме краљу, опет незаборави на своје користи и изрази се против грофа *Флеминга*. И краљеви прајски и дански хтедоше да добију што. Дански посла посланика у Торн, а прајскога затече сам цар у Маријенвердеру и склопише савез против Шведа, а цару паде у део да освети Паткула. И са Енглеском се изроди мала свађа. Тамошњи руски посланик *Матвејев* 1708, хтејући да се врати из Лондона у Холандску, наумио беше да остави дугове

дворо-управитељу. Поверилац нађе посланика на улици и захте да га затворе — и затворише га, али га брзо пунте и краљица се извињиваше, па затвори повериоца. Но *Матвејев* беше страшно увређен и оде из Лондона и неопростивши се. Цар пошље из Маријенвердера у Лондон свога коморника Бориса Куракина, да тражи задовољења и да представи како хоће само да украти Карла освојивши Лифланд и Финланд. — Посланик енглески *Витворт* дође у Москву и донесе задовољење — и цар тада први пут доби наслов „царско величанство.“ Међутим је Шереметјев продрчо био у Лифланд и улогори се пред Ригом. И цар сам стиже међу осаднике и баци у варош три бомбе својом руком, пишући министру *Лити*: „Бог нам поможе, те почесмо освету.“ Кад виде да није згодно време за успех заповеди кнезу *Репнину* да продужи до пролећа бомбардање, Шереметјева пошље са гардом у Москву, а сам оде у Петербург — и подиже за спомен победе цркву св. Самсона. Племству заповеди да зида лепе зграде и украси варош и поручи за другу годину по 20.000 радника, па оде у Москву.

12. Дек. у замку Коломенску — близу престонице ишчекиваше на заробљене Шведе, топове и заставе. 18. Декем. би свечани дан. Стиже и вест да се родила царева ћерка *Јелисавета*. Петар оде у успенску цркву да благодари заједно са становницима, а после позва на ручак. Три дана трајаше слава, а

после Петар поднесе извештај вице-цару Рамадановскоме.

Војске око Вибурга, где неиспаде добро, крену се преко слеђенога финског залива, нападну 21. и 22. Марта предграђе Вибуршко и освоје га, али беше оскудица у храни и скоро дође до коњска меса. Но цар дође силом на лађама и донесе хране, а мало затим предаде се посада (3800) с тим да се дозволи одлазак. Цар и ту претера и све Шведе посла у Петербург да раде. Док се утврђивао Вибург трајаше једнако опсада Риге и једва се предаде (3. Јула) — јер људе помори куга, — а за њом и градови: Динаминде (8. Авг.), Пернава (15. Авг.), Кексхолм (8. Септ.) и Ревал (29. Септ.), чиме се сврши освојење Лифландске и Карелије. Становници добише старе повластице, а Петар пливаше у срећи. Сви непријатељи беху побеђени. Цар сазида у Петрограду кућу по прајски, заповеди да се сагради пристаниште за флоту и трговачке лађе на острву Ретусару, и после неколико година прозва се Кронштат, а својој жени, сестри и деци озида дворце. За царицу на месту где је 1703. освојио две шведске лађе, а на сред Неве сазида звездарицу; где је често уживао гледећи лађе, Петерхов, Дубки и Стрелну.

Зими 1710. г. удаде се кнегиња Ана за херцега Фридриха Вилхелма Курландског — који брзо сконча, а у том огласише Турцират. —

Рат са Турцима.

Карло XII. стиже без душе на Буг са 1000 бегунаца. Турци се зачудише и паша Оџаковски хтеде да пита у Цариграду сме ли га примити, али Бендерски паша прими га одмах у Бендеру са краљевском почашћу. Карло смераше да са турском војском удари на Русију и писа Султану Ахмеду III. све. Пољска беше оруђе Петрово, Украјина подчињена, на Дону велика флота, Крим, Мингрелија и Ђурџијанска тек што не дођоше у руске руке, Петар поста цар и циљаше, мишљаху, да обнови грчко царство — Цариграду прећаше опасност, ако му не саломе крила за раније. Султан виде да је истина што вели Карло и одреди му 500 талира дневне плате. Краљ залуд очекинаше по године да се оствари савез, јер Петар посла у Цариград поздрав, и мирна странка у дивану надвлада. Карло посла свога Поњатовског, оца пољскога краља, да обрлати Турке — и доиста фини дипломат привуче и султанову матер. „Кад ћеш једном помоћи моме Лаву да прогута цара?“ питаше она Султана. Два велика везира беху збачена због Поњатовског, и једва трећи *Балтази Мехмед* приста уз Карла. 21. Нов. огласи се рат Русији, узрокујући, што је вечита буна у турским областима, што се зидају градови и што је ухваћена и опљачкана нека шведска странка. Мехмед диже војску и 1711. пође. Он нигде није ни видео непријатеље, па опет рече

Поњатовскоме: „Хоћу да одведем са 200.000 војске твога господара у Москву.“

Петру не беше рат по вољи, али навести народу да су Турци нарушиоци мира и призва бога у помоћ против хришћанског непријатеља. Цар предаде владу осморици — сенату — и пође у Молдавску са војском под Шереметјевом. Са њим пође и жена му Катарина и доста му користи. У Јарославлу састаде се цар најпре са Августом те и република пољска објави рат Турцима, али се много уздао у Румуне и Молдоване, који руску веру верују и једва чекају да се ослободе. Тада беше господар влашки *Бесараба*; он је хтео да обезбеди својој породици кнештво па се придружи цару и обећа му не само давати хране и војске у помоћ, него му навести да ће се и хришћани у Турској придружити Русима. У Молдавској, коју дели од Пољске Дњестар, владаше господар *Димитрије Кантелмир*, који доби од Порте налог да подозривог Бранкована ухвати, а за то ће добити богатију кнежевину Влашку и ослободиће се данка. Но то му се учини неверица те се придружи рускоме цару и 13. Априла закључе у *Луцку* уговор: да Молдавска добије старе границе, да буде под руском заштитом и да му породица остане наследна. Али се Петар тиме уваљиваше у беду, као и Карло шведски. Шереметјев беше Маја (1711.) прешао код Рашкова преко Дњестра са 15.000 коњика, надајући се да ће помоћу молдављања моћи да заузме каки турски мост на Дунаву. Цар сакупи ратни

савет пре но што ће преко Дњестра, јер беше већ оскудица у храни, и разгласи, да је 40.000 турака прешло Дунав и да је Шереметјев слаб за одпор, јер нема хране. Заповедници Халарт, Енсберг, Остен, Бергхолц, и др. беху питани, како мисле и они нађоше да треба одржати обе обале Дњестра и Турцима оставити да се муче. У томе положају може се војска — 85.000 — добро одморити и набавити потребе, па и у Пољској напунити магазине. Осем *Мохилева* и *Сорока*, који беху у руским рукама и осигураваху улаз у Молдавску, морао би се још заузети и *Бендер* и *Карло* изгонити. Други план могао би војску осакатити, јер кроз стене би требало путовати најмање пет дана, а нигде нема ни воде а то ли хлеба. Што беше спремљено у Јашу потрошила би коњица Шереметјевлева. На кратко били би у положају као Карло код Пултаве. Тај савет беше доиста најбољи, али му се противише руске војводе и курландски ђенерал *Рене*, држећи да то није славно за толику силу. За храну се не треба бринуту код сроднога народа, нити је нужно гомилати магазине и бацати новце, кад се може проћи на непријатељски рачун. Треба дакле доћи на Дунав и непријатељ би се уплашио, чим само спази руске батаљоне Петар приста на последњи савет. 16. Јуна почеше прелазити Дњестар. Уђоше у пешчану пустињу. — Петар иђаше први и избра место за логор на левој обали Прута, па одмах посла војсци за собом воде у грдним бурадима. Али тим нашкоди сам себи: многи

уморни препише и попадалаше те их једва избављаху. Доиста не преварише се ни цар ни ђенерали, јер нађоше у Молдавској и хране и помоћну војску, и дочека их кнез код Јаша (24. Јуна). Петар се није надао да ће му Прут пресести као Карлу Ворскла. Војска беше снабдевена потребама за 20 дана. У руски логор дође Ђорђе Кастриот као посланик кнеза Бранкована да преговара о миру, и кад му цар рече да кнез одмах испуни уговор, одговори: „Руси су одуговлачењем учинили да сад није у стању извршити обећање. Преговори његови на корист цареву бацише га у подозрење код великог везира, те сад мора да мисли како ће сам да се спасава.“ Цар беше дошао тако у ватру да хтеде посланику да расцепи главу, али стаде на пут кнез Кантарин. На вест, да се турска војска на Дунаву још већма гомила, кнез Кантамир наваљиваше на Петра и ђенерале, да изиђу пред непријатеља. Петар пошље ђенерала *Рена* да задобије магазин турски на реци Сирети, и да се на утоку прута споји са главном војском. Главна војска хтеде да заузме *Фалцин*, где су Турци могли да обиђу Русе. Ђенерал *Јанус* оде да спречи непријатеља и нађе Турке опшанчене. Војска се мораде вратити, пљачкаши татари киште у наоколо, а хране нема доста. Ратни савет закључи да се повуче натраг и дођу до неке шуме на вису — али и ту их стиже татарски Хан и нападе, те се борило 5 часова. Турцима може *Кихија* (ађутанат и шведски официр), а не ратна вештина великог везира. И Карла

позваше у турски логор, али он нехте доћи и наљути великог везира. 200.000 Турака и Татара опколе слабију руску војску, и турска пешадија и коњица пред вече крене се на ђенерала Халарта. Руси их осакатише картечом; Петар јураше по најопаснијим местима храбрећи војску. Турци изгубише 7000 и вратише се, а Руси се охрабре и спреме наново. Цар је целу ноћ премислио, како ће изгледати ако победилац буде сад побеђен. Он кривљаше себе, што није јуче гонио непријатеља и даље, али му сад не оста друго до очајни јуриш — или срамни мир. И царица Катарина дође у ратни савет и каза секретару *Скафирову* план, па кад јој обећаше помоћ сви ђенерали, реши се да каже и цару. Нађе га будна и каза му како мисли. Реши се, да се гардист *Шепелев* пошље са писмом војводе *Шереметјева* великом везиру, у коме га опомиње на предлог о миру, који посла преко *Кастриота*. „Руска војска — вељаше се ту — није дошла да осваја но да се брани. Турци су рат одпочели, а не ми, јер је наш цар желио мир. И сад је још време да се ступи у преговоре.“ Писмо оде са великим поклонима, које жртвова царица и богати официри. Петар се није надао успеху. Нареди да се спреми за бој, јер одпочеше већ грмити непријатељски топови, а сенату и грофу *Апраксину* јави како хрђаво стоји. — „Опкољени смо, вели, немамо хране — сам господ може нам помоћи. Или ћемо пропасти или постати турско робље. Ако буде последње нисам вам више ја цар, а ако пропадне

изберите другога најдостојнијег.“ И при предавању писма пољуби официра и рече му: „путуј с богом.“

Велики везир прими писмо и позва Поњатовског на савет. „Ваљда нећете са онима преговарати, који се могу одмах заробити. Одговорите им топовима.“ Кихаја пристаде и спремише се за напад. Али се размисли вел. везир и одобри Русима 6 часова за преговор. „У вашим је рукама — рече Поњатовски — и цар и војска. Можете их похватати и руско царство плаћаће вам данак. Ваши су услови: или да вам цар падне пред ноге и да га пошљете у Цариград, или да се војска преда и огласи као заробљена.“ Дођоше пред везира Скафиров и Шереметјевљев син. Цар им рече, да у нужди све жртвују, само не *част*. „Ја могу — рече он — земље опет задобити, али како могу жртвовати и издати кнеза, који је све за мене жртвовао.“ И прако свију наговора Поњатовскога дође се до мира 23. Јула, Цар се обвеза да преда Азов, да поруши тврдиње на турској граници и да моли султана за опроштај. Руси се могу слободно повратити и довољно снабдети са храном.

Међутим је Шереметјев у логору држао савет, и стигоше турски услови. „Ја сам у ономе стању — рече цар — као што беше и мој брат Карло код Пултаве, ушао сам у непријатељску земљу, а нисам спремио за војску хлеба. Проклет био неверни Бранкован.“ И од тада уведоше ратне комисаре. Хушки мир закључи се. Карло доби о свему извештај и дојури на Прут. Виде, да за њега стоји

само услов да се може слободно вратити преко Русије. Велики везир му каза да су услови врло добри, а Карло прихвати: „боље би било да сте цара заробили, а ја то могу извршити, само ми дај 20000 твојих јаничара.“ — „Боже, сачувај ме — одговори везир. — Бог је створио кнежеве и свакоме поделио земљу. А ко би владао Русијом, кад би цара заробили? Мир је закључен — свршено.“ — Карло оде од вел. Везира право татарскоме хану, да га распали против Руса, али се сутра дан врати у Бендер љутит. Руси се почеше повлачити. Аустријски посланик поздравља цара и честиташе му — у име господарево — што се спасао, а овај му показа басне Езопове, где је јарац пао у бунар са лисицом.

Јадна Молдавија сад тек повуче јарам. Кнез Кантамир ступи са племством у царску службу.

Док су се Скафиров и Шереметјев као руски пуномоћници и јемци у турском логору бавили, Карло даде тужбу у Цариграду против вел. везира. И изради те га сметнуше и опет Поњатовсковој странци испаде за руком да скоро поруши мир. Кад је Петар по обвези предао Азов и разрушио драгоцено пристаниште Таганрог остаде се при Хушкочеми миру.

Ратови у Поморанској, Холштину, Финлендској. Петрова беседа на мору.

Ма да је Петар са Турцима много изгубио, опет му осташе добити од шведских

освајања, и није се бојао да ће хушки уговор источно-морску ствар уназадити.

У јесен 1711. оде у Немачку и Карлсбад да се опорави, а у Торну остави жену. У Карлсбаду познаде се са др. Шобером, који ступи код њега у службу, и у Фрајбергу разгледа руднике. Кад се окрепио оде у Торгаву, где тада беше краљица пољска, и ту прослави свадбу свога сина Алексија и кнегиње Шарлоте Христине Софије. Познаде славнога Лајбница и саслуша његове савете, па га постави за тајног саветника. Затим оде у Петроград и прослави венчање са царицом, а Априла премести и сенат из Москве тамо.

После Полтавске победе шведска војска повуче се у тад. шведску област Поморанску. Сви се бојаху да се не распростре рат и по Немачкој. Карло заповеди ђенералу Красови да уђе опет у Пољску. Одатле је могао да нападне цара, који беше у Молдавској. Данска, пољско-саксонска и руска војска сједини се пред Штралсундом, али неби ничега озбиљног. Јуна 1712. крене се Петар са женом на пут и дође у логор пред Штетином, где га дочека син Алексије. Ту нађе да се заповедништво над војском мора предати једноме, јер многе главе не могу под један шепир. Савезници се не сагласише и Менчиков доби налог, да остави пред Штетином само 4000 војника, а осталу војску са саксон. артилеријом да води у Валгаст, па одатле да се освоји Риген и Штралсунд примора на предају. Али тај план осујети данска флота. Цар кад се врати из купатила виде да је згодна

прилика, да се Шведима зада последњи удар. Писа краљу данском, да избегава битку, али тек што измаче стиже вест, да су се потукли. Вођ Стеенбок пође у Холштин и пређе преко залеђеног Ајдера у Фридрихсштат и Фленсбург. Дрски вођ хтео је да увуче рат у срце Данске, те да ту или примора непријатеља шведског на јевтино изравнање, или да из Јитланда на шведској флоти оде у отаџбину. Али неиспаде план. Петар позван дође у помоћ данском краљу, а Швеци већ беху прешли Ајдер, но у мах наста југовина и Стеенбок посла пред њега 4000 војника под Стакелбергом. Данци међутим хтедоше да нападну, а Петар изабра најопаснији пут. Војске се кренуше; Стакелберг побеже из Фридрихштата и мал га не заробише, а Стеенбок се повуче к Тенингену, где се одржаше до 16. Маја. Руси узеше Риген и Штетин. Цар путоваше међутим по Хановерској и дође у Берлин, а одатле у Петроград да се спреми за шведску Финландску. И краљ дански обећа му помоћ, али превари. 26. Апр. пођу 200 лађа са 16.000 људи из Петрограда. Главни заповедник беше адмирал гроф *Апраксин*, а цар контр-адмирал. 2. Маја стигоше у финландско прибрежје и зауставе се пред *Боргом*. Швеци се опреше, али брзо уступише и Руси продру до *Абе*. Рат се сврши те године тиме, што Руси одржаше победу код *Пелкене* (6. Окт.). Код Хелзингфорса запале Руси једну холандску лађу, држећи да је шведска, и кад Холандци затражише накнаду, мораде заробљени шведски гроф *Шипер* да изда меницу

на 30.000 талира, а да се исплати у Штоколму. 1714. заврши се освојење Финландске. — Кад је 18. Септ. лађа *Шлиселбург* била спуштена у воду, поче Петар пред многим великашима и страним министрима да беседи: „Имали кога међ вама, другови моји, који је пре 20 год. мислио на ову победу. Ко је тада помишљао на победоносне руске војске и морнаре, на ову насељеност? Списатељи дођоше у Пољску, а што не дођоше раније овамо крива је немарност наших прадедова. Хвала труду вештих владалаца који се побригуше да и овде процветају знања и вештине, које цветаху пре у Грчкој. И на нас је сад дошао ред да помислимо на римску изреку: *молите се Богу и радите*. Наука ради у свету као крв у човеку. Мислим да ће доћи време скоро када ће Руси најученије народе посрамити издржањем у раду и славом.“ Затим наста светковина и за спомен вредне и паметне жене своје установи Петар орден св. Катарине: „за спомен њеног сурада у боју са Турцима на Пруту, где је она показала мушку храброст. —

Петар на источномоме мору, у Холандској и Француској.

После пет година Карло XII. неочекивано дође у Поморанску и Штралсунд. Бесан, као вазда, и немишљаше да смањи број непријатеља; уништи све уговоре и изазва и Пру-

ску, Енглеску и Холандску да се сајузе. Само херцег Карло, његов синовац, и Христијан Авг. Либек осташе на његовој страни. Источно море кипташе пуно енглеских, данских, руских и шведских бродова. После неколико дана предаде се Штралсунд Данцима и Прајзима — и Шведима оста само још *Висмар*. Ту варош хтеде Петар да освоји за херцега Карла Леополда Мекленбуршкога, коме даде синовицу своју. Априла 1716. слаљаше у Данцигу венчање и дознаде да су га данске, прајске и хановерске војске препречиле и да хоће да га искључе из притежања тврдиња, па још Хановерци потиснуше и руску војску која дође под кнезом Репнином. Цар беше јако не задовољан, а краљ Дански опомену га да уклони своју војску, што је овај морао учинити. И у Мекленбургу их не радо гледаху. Нов. 1716. састаде се цар у Хавелбергу са прајским краљем, а после оде у Холандску и Француску. Што је пре 18 год. прегледао као ђак сад је гледао као мајстор и показа царици своју кућицу. Затим путоваше по знатнијим варошима избегавајући састанак барона од *Герца* који дође у *Хаг* да га моли за помоћ при новоме васпостављању Стuartске куће на енглески престо. 7. Маја стигне у Париз где га свечано дочекаше и одседе у Лувру. Кад га 7. годишњи краљ посети Петар га узе у наручја и пољуби, рекавши: „Желим, сире, да здраво одрастете и ваљан владар постанете. Можда ћемо с временом један другом користити“. При поласку поклони му план Петрограда.

Петар је желио, да одврати регента од савеза са енглеским краљем, али то не постиже но закључи трговачки уговор, при коме је и Прајска имала удела. Он обећа да ће повући војске из Мекленбурга, и обишавши многа места врати се кући.

Искључење великога кнеза Алексија из престолонаследства.

Многе неправде догодише се у Петрограду за време његова путовања. Цар је видио на што тежи Алексије, али га хтеде извести на прави пут и 1711. за време турских ратова даде му прилику да учествује у државним пословима. Но и то не поможе, и ожени га кнегињом Шарлотом брауншвајг-волфенбителском. Венчање се прослави у Торгави и Петар га пусти да живи неко време како хоће. Па и то не поможе. Он беше суров и сирам жене, која му роди кнегињу *Наталију* и кнеза *Петра*. Пошто му снаха сконча, даде он кнезу артију у којој беше искључење његово из престолонаследства. „Ти си, мој сине — писа му он — крајње не способан да ме заступиш, а томе си крив сам; добри ђенерали нису довољни, јер се гледа на главу, а како ћеш ти кроз туђе очи гледати, како ћеш другима заповедати.? Док ја радим ти лењујеш у беспослицама. Ако се не поправиш, онда те морам искључити и

радије оставити царство и странцу него не достојном сину“.

После неколико дана роди се цару син. Народ и дворани радоваху се. Кнез одписа цару: „Кад хоћете да ми отмете круну због слабости, онда нека новорођени напредује, а ја се заклињем, да нећу никада више ни помислити на престо, само ми одредите мало уживање“.

Прође доста недеља и цар писа кнезу: „Немогу ти веровати да ћеш одржати реч, но јави ми одмах хоћеш ли да се поправиш и спремиш за владу, или иди у манастир. Јави ми одмах“.

Алексије се извињаваше да је болан и не може му опширно одговорити, али приста на монашки живот. Цар га посети и даде му још по године на промишљање. Петар беше отишао у Копенхаг али не доби никаква изјашнења. Напротив јављаху цару, да је замишљен и да се састаје са подозривим људима. Цар му писа, да јасно одговори на што се решио, а пријатељи кнежеви, нарочито Александар *Кикин* саветоваху му да одбегне и тек после Петрове смрти да дође у Русију, где има доста присталица. Тај Кикин двапут је покушавао да убије Петра у спавању, али му пушка слага и Петар му опрости, јер се издаваше за божјег посланика, који му је доказао да му хрђави људи не могу нахудити. Он саветова сад Алексију да бежи к цару мислећи да га неће издати као рођак. Али тим бегством дође немачки цар у неприлику, не хте ни бегунца одбити ни

Петра наљутити. Најпосле се реши да га о-
 прави у тиролске планине потајно. И то учини
 тако, да ни руски посланик у Бечу *Веселов-*
ски није ништа дознао. Петар беше тада у
 Амстердаму и захте да му предаду кнеза.
 Цар га посла у Неапољ, у замак Елмо, где
 беше сигуран као заточник. Али га брзо про-
 нађоше. Петар писа: „Ја сам са својим си-
 ном у пријатељству и највећи судија“. *Тол-*
стој предаде писмо и цар га упути у Неапољ,
 да одведе кнеза на леп начин, *Толстој* пре-
 даде њему очево писмо овако: „Ти си не-
 послушан и презиреш моје заповести пред
 целим светом. Побеглао си и тражиш туђе
 заштите, а вређаш оца. Покај се и дођи, ни-
 шта ти нећу чинити. Ако ми не учиниш по
 жељи проклет да си, и т. д.“ Једва пусти
 кнез и писа оцу, да признаје погрешку и пре-
 даје му се на милост: То беше 1. Феб. 1718.,
 а кад дође у Москву огласи га као недо-
 стојна, а Петра, свога другог сина, за на-
 сљедника и препоручи га народу. Проклет-
 ство баци на оне, који би *Алексија* подпо-
 магали или примили за насљедника. *Алексије*
 се закле и подписа, да се одриче престола,
 а Петар осуди издајника *Кикина* и *Пакла-*
новског. И *Алексијева* мати знала је за бег-
 ство, те је заједно са поверницима, влади-
 ком ростовским *Доситијем*, исповедником *Пу-*
стинојем, и ђенералом *Глебовом* доведу пред
 суд. И кнегиња *Марија* царева сестра дође
 под суд. *Кикин*, *Глебов*, *Доситеј* и многи
 други погибоше, а *Евдоксија* и *Марија* одоше
 у затвор. Али са *Алексијем* још не беше свр-

шено, још се многоме ушло у траг, и Петар сам сазове суд. Изиђе на среду много писама, артија и сведока, које хтеде кнез да затаји. Цар у име страшнога суда захте да му изрекну праведну пресуду. Суд изрече да се царевић погуби, али царица наваљиваше на цара да га уклони у манастир. Монарх се дуго борио са очинским срцем и кад чу да је царевића ударила капља од потреса при саопштењу пресуде оде сам к њему у затвор. Алексије склопљаше руке и мољаше оца, да скине проклетство и да му опрости што је љуто згрешио. Тај тренутак цепаше сва срца. Цар благослови сина и оде. То је вече царевић преминуо и чујаше се последња песма: „Ох, Авесаломе сине мој“.

Поред осталих окривљених беше и брат прогнане царице *Лапухин*. А Толстој и други официри који кривце истраживаху добише награду.

Мир у Ништету. Примање царског достојанства.

Карло XII. једва приста по Херценову савету да створи од цара непријатеља — пријатеља, а Петар краља због јунаштва јако поштоваше. Оба владара састаше се на острву Аланду и почеше преговоре о миру. Петар приста да да само Финланд, да се Август II. пољски призна за краља, да се уступи прајскоме краљу Штетин, и да Данска и Енгле-

ска буду ту. Дуго се предомишљаше о уступању Ревала, који беше кључ за Русе, и у томе Карло сконча. Кад је цар видео да доцније нема ништа од преговора, рече: „Е, онда ћу послати 40.000 посланика да одрже реч Швеци“.

Пре но што се појавише енглеске лађе у источ. мору оде цар са војском у Финландско прибрежје и спали сва села, вароши и шуме. Швеци се већ побојаше и за главну варош и краљица тражаше мир, на који Петар пристаде. Али се сад изроди качка са Бечом — и сврши се прогонством језуита из Русије. У том сконча и петогодишњи престолонаследник и позову старог ђенерала Василија *Долгоруког*, па пошто му казаше у каквој је опасности царство одоше цару. „Хоћеш ли да Руси изберу другог владара — рече стари слуга — хоћеш ли да ти цели рад пропадне? Петар стеже срце и опет настави владу.

У Шведској беше Јануара 1720. сабор, који је требао да каже, хоће ли се дати круна краљичиноме мужу, или ће она сама владати, а за престолонаследника оглашен бити Карло Фридрих, који се бављаше у Бечу. Петар је хтео да се боље упозна са њим и да му да кћер за жену, али да не закључи мир, ако се не би повратио Шлезвих-Холштин. Но херцег не могаше да се реши и Фридрих хесенски ступи на шведски престо. Петар одобри да Француска посредује за мир, а да се то не узме као бојазан показа шведскоме посланику и своје флоте и утврђења

у Кронштату. „Хоћу — рече — да уштедим вашем суверену новац за уводе.“ Састаде се конгрес у Ништету. Француска посла свог министра Кампредона да посредује — и он гледаше да одврати цара од савеза са херцегом холштинским. Због стања у Персији цар мораде да напусти зета и мир се закључи — али пробитачан. Херцег холштински посла тајнога саветника *Басевића* цару, да види шта је са обећањем, и он му изговори оштре речи, али цар му мирно одговори, да ће обећање испунити, а сад треба радити за народ. У троичкој цркви прочитају се услови мира и канцелар *Головкин* изговори беседу, благодарећи цару што је Русију извео из таме. После многих свечаности заврши цар: „само глупаци могу назвати цара Ивана тираном, јер непознају оно време и онај народ кад он владаше. Он је узор за мене и најзаслужнији човек.“

Рат у Персији. Наредба о наследноме реду.

У Персији беше буна и многи други руски каравани страдаше. *Шах Хусеин* беше слаб, а одби понуду цареву, да му пошље помоћ, јер се бојаше да пусти у земљу снажнога суседа. Пуковник *Волинској* саветова да се руска војска разреди дуж каспијскога мора поред персијских области, и поста Астрахански гувернатор. Војске из Финланда одоше у Кашин, Романов, Јарослав и друге

вароши на Волги, те ту морадоше градити лађе. И у Москви цар спреми бродове — али све у тајности, — а један папагај издаде царев план, јер чу у соби где је чешће говорио: *Ei Persi radiom* (хоћемо на Персију). Пре но што се рат одпочео Петар изда указ: да је владар руски у власти и да одреди престолонаследника и да преиначи изборе. И сви поданици морадоше се заклети да ће то признати. Кад све нареди крену се са царицом из Москве 15. Маја 1722. г. да обиђе земљу. Стигавши у Казан прослави 50-то годишњи дан рођења, и богати Строганов почасти целу дојску пићем, а Петар га узвиси на баронство. 15. Јуна дође у Астрахан и издаде прогласе ратне, а после 4. недеље пође 400 бродова, са 22.000 пешака и 9000 коњика у Персију. Цар беше први заповедник и заузео без великог боја многа места: Андрееву, Дервент и Баку, а после остави војску да настави освајања и врати се са царицом у своју домовину.

Петар владар.

Петар беше највећи руски владар. Иван I. самодржац руски саломи варварски азијатски јарам и створи благостање. Његов унук Иван II. грозни прими владу 1545. год. кад му беше 17 година. Он беше доиста грозан али то заглади добрим делима, подпомагаше знања и вештине и установи прву штампа-

рију у Москви. После 200 година дође на престо лоза *Романовска*. Михаило Феодоровић Романов би изабран за владара у 16. години. За њим дође син Алексије отац великог Петра. Петар узео наслов цара после многих препирака. Јавне аудијенције примаше само од посланика азијских кнезова, а прајскога посланика прими на ратноме броду, који још небеше готов. Седећи на врху катарке и радећи позва посланика, а кад се овај поче извињавати скочи доле као муња, да га саслуша. Богати бојари увек су имали ћирице, а Петар укиде ту раскош и одреди колико слугу племић сме држати. Принуди благородство да ради и да служи у војсци. У Русији у старо време није се ни знало за благородство. У 11. веку добише одличнији људи називе кнезови. Петров предходник Феодор умео је да уништи све задевице и укиде племство по рођењу. Подели породице у пет сталежа. На највиша места беху позивани бојари и околнички по заслуги. Учињене услуге даваху право на плату и спахилуке и на десетину. Петар измени повластице и уредбом од 22. Јануара 1722. подели све дворске и државне чиновнике у 16. редова, па установи и ордене св. Андрије и Александра невског. Петар је умео да оцени своје служитеље. Сакупи у Москви сво руско племство и испита свакога којим је путем дошао до тога. Ту искрену зликоваца на хиљаде. Он није веровао никоме док га не испита. При састанку са пољским краљем у Бирзену, после битке код Нарве, беху са њим један

духовник и један грчки лекар, у које се није уздао. Непријатељи навалише на варош и оба се пратиоца поплаше да их не заробе. Петар хтеде да их испита још боље и нареди, да се један део војске обуче у шведске униформе и да их привидно нападну и заробе. Војска продре у дворану и похвата их. Вођ пређаше духовнику са голим мачем, ако му не прокаже ко је међу њима цар. Овај једнако одговараше, да цар није међу њима, а Грк га издаде. Народ је Петра волео, а да би се обезбедио од хрђавих племића установи нарочити суд и издаде закон, да сваки сељак мора свога спахију пријавити, ако осети да ради што против цара. Сваки је требао да изговори реч: „слово и дело“, и одмах се ослободио свога газде, а тајна канцеларија наставила је испит. — *Карамзин* се о томе заводу изразио свако: „У Преображенску има једна овештала зграда, а у њој суд који мораде цар да употреби против завереника да осигура царство. Али историја се за то не тужи на монарха: околности су га приморале на то.“ —

Петар беше фини политичар. Знађаше све дворове и умеде се користити слабостима других. Путовање му беше красна школа. Само штета што није изучио све добро, јер се више пута преварио. У приватноме пак животу беше изврстан. Највећи му је споменик престоница на Неви, јер је уређена европски. Ту беше трговинско главно место и трговци пренесоше пијацу из Архангелска. Узалуд беху разлози трговачки, да је водени

пут од Вологде много удеснији и да је Петроград незгодан за стоваришта, он не одступи, но само направи удесније путове за саобраћај. Енглески инжинир *Пери* доби налог, да пронађе најбољу свезу Ладоге са Волгом, али неиспаде за руком. Боље испаде канал ладошки између Волхова и Неве, и историја тога канала казује занимљиве податке о Петровој нарави. 22. Марта 1719., још пре Ништетског мира одпоче се колосни посао. Цар је сам носио земљу на колима. Беше ту од прилике 20.000 радника Козака и Калмика, а рад је надгледао Писарев, Менчиковљев љубимац који изучи у Берлину математику о цареву трошку. Кад се цар вратио из Персије беше урађено само 12. врста, те мораде предати рад Олденбуржану *Миниху*. Овај беше даровит и као прави Француз ишколован. Тешкоћа је много било и не може ништа учинити. Сам цар мораде да провиди ствар и оде са Писаревом и лекаром Блументростом, а уз њега беше и Миних. — „Видим да сте поштен човек“ — рече им Петар холандски. — Сутра дан узјаши коња и оде у Дубну да прегледа посао. Наиђе одмах на неке неправилности и примети Писареву изгрдивши га. Опет се усвоји Минихов план. — И посао јако напредоваше. „Нађох човека који ће свршити канал како треба. Ово је најученији странац.“

„Велики Петар“ — вели Шторх — беше први владар који искорени државно зло — монопол. Што је Алексије Михаиловић почео то је он довршио. Зато само дужни су

потомци да му благодаре.“ — Ништа није могао превидити, установи и фабрику за чоху. Сибирски намесник кнез *Гагарин* јави му за златни песак у бухарским рекама и би послан пуков. *Бухолц* са 1500 људи, а у Хиву посла гардискога капетана кнеза *Черкасског*; Бухолца прогонише из подигнутога градића Калмуци, а Черкаски погибе, јер га издаде Хивски Хан. Многе данас славне породице имају да благодаре Петру што их је подигао. Никита Демидовић *Демидов*, трговац у Тули, допаде се цару са поштена трговања и вредноће. Он пронађе важне руднике у Сибиру и обогати се грдно. Петар га цењаше јако и подиже му у Петрограду споменик. Такве је вредне људе цар пазио. У једној маленој варошици Немачке наиђе на замак и дивљаше се лепоти, па одмах позва себи к себи мајстора. Цар је сам градио свакојаке млине, ужарнице, цигљане и др. и скупљаше сељаке своје да се диве вештини страних мајстора. 1718. склопи трговачку дружину и позва све трговце из царевине, пошто склопи сам план, а многе младиће посла у Италију да уче трговачке науке. Издаде и закон, да нико не сме племићу сметати или исмевати се ако одпочне трговину, и сам се дружаше са трговцима и посећиваше их. Цар беше прави чан, како вели Енглеz *Пери*, али великаши у наоколо беху неваљали. Адмирал *Крис* створи руску флоту, али после хелзингфорске битке ставише га под војени суд и осудише да погине. Петар га помилова и посла у Казан. — „Задовољан сам — рече он —

што ми оста Сенска. Другога друга и утешитеља нетражим.“

Петар се немогаше сит нарадити и све испоправљати. Издаде закон, да нико не сме у степама палити траву, јер се могаху лако и шуме подпалити. И на земљеделство пазаше особито. Много је ценио сопствену тековину. Кад је једном изишао ван Москве да се лечи посети гвоздени рудник некога Вернера, разгледа добро и изучи ковати шипке. Кад се вратио у Москву питаше газду, колико зарађује мајстор на пуд скованог гвожђа.

„Три копејке, или алтин“ — одговори газда.

„Е, онда ја имам да примим 18 алтина.“

Газда извади 18 дуката, изброја их и рече: „Једноме раднику таквом, в. Величанство, не може се платити мање од дуката пуд.“

„Узми своје дукате, — рече цар — мој рад није бољи но свакога радника; плати ми што и другоме плаћаш. За те новце хоћу да купим ципеле, јер ми баш сад требају“ — и показа фабриканту окрпљене ципеле.

Види се како је цар био гостољубив и како није трпио раскош. У Холандској се навикао беше да једе о ручку масла и сира, а особито је радо јео лимбуршког сира, па једанпут и обележи комад сира, да неби и ко други јео. Примети сутра дан да је мањи комад и позва кувара.

„Што је данас мањи сир? — упита га. — Ја сам измерио.“

„Не знам — одговори кувар, а цар узе трсковачу и опали га, па седе за ручак. —

Цар беше јако штедљив и живљаше од своје официрске плате. И чарапе су му биле закрпљене.

Петар, његов двор, породица и пријатељи.

Петар је у млађим годинама живио врло весело, а после се измеша европска и азијска раскош. Многе главобоље учинише те поста јако озбиљан, нешта шаренила, али учесташе забаве дворских будала. Дворанин *Бергхолц* описује тадашњи двор и дворане овако: „У сред широке градине опазисмо царицу богато искићену. Најстарија кнегиња беше лепа и много личаше на цара. С друге стране стојала је друга кнегиња, плава, обе беху у једнаким хаљинама, али без злата и сребра, очешљане по француски и окићене бисером и драгим каменом. Код царице беше мали кнез са сестром и удова царица (Иванова жена) са ћерком Проскопијом. Иза њих је кнегиња Черкаска, најлепша међу свима, и дворанке. Служитеља беше много, бандисти беху многи Немци. На кратко царичин двор је као и сваки немачки. — А цар имађаше само неколико денчика, и то неке из добрих породица, а неке сиротне. Особито је поштовао матер Наталију која се јако бринула што јој син неуредно живи и новости уводи. Па много је и успела. Али пошто

она сконча, син јој беше јако ожалашћен. — „Тугу своју — писаше он — казујем немо. И срце и рука није кадра да је опише довољно. Кад помислим на речи апостола Павла и Езру онда се дивим и поштујем свемогућег, који ради по својој вољи.“

Петар је надживио сву браћу и сестре. Посестра му Марија беше умешана у сусдалску заверу и затворена у Шлиселбургу, а доцније живљаше у вароши под надзором. Попови је исповедаху при последњем часу по простоме обичају, а Петар их растера. И Марта беше у манастиру, а права сестра царева *Наталија* сконча 1716. Она састављаше за двор драмске представе према духу времена. Петар се радо бавио у женским друштвима, али га мати брзо ожени. А жена му Катарина беше чудна и умеде да га победи у свакој прилици. Она изненадно начини замак који се сад зове „царскоје село“ — и Петар се чуђаше кад га виде. — Једном беше нека истрага и ђенералица Балк би јавно искнутана и прогнана у Сибир, а и многи други, и то због Петрове наглости. Узалуд је царица гледала да ублажи мужа. — „Погледај ово стакло“ — рече му нестрпљива, показујући венецијанско огледало — „материја из које је постало облагорођена је ватром и сад је украс дворца. Али гле, један удар и нестаће га у прашину.“ И разби огледало. — „А је ли ово лепо — настави она уздишући — је си ли ти твојим таким делом украсио дворац?“ — Цар је загрли за то. — Два детета из другог брака обрадоваше

цара. Ана, најстарија ћерка, беше сушти отац. Црте, дух и величина и слика — све беше ка и у цара. Образи црвени, коса и обрве црне, очи неизвесне боје, ватрен поглед — прави мушкарац. Кад је отац изобрази загледа се у њу млади гроф Апраксин. Она је говорила француски, немачки, талијански и шведски као матерни језик. Кад се удаде за херцега Карла Фридриха од Холштина (1724.) мишљаше извесно да ће владати Русијом, али не беше му примамљив изглед, беше средан, дебелих усница и широка језика, па тешко говораше. Ишао је са стрицем Карлом XII. у ратове и смрзнуше му се палци у Пољској. Ана роди сина, који се зваше цар Петар II. и скоча 1728. — Друга царева сестра Јелисавета играла је важну улогу у светској историји. Великаши подигоше, место ње, на престо ћерку Иванову Ану, и једва после многих револуција дође на престо. Беше лепа, скромна и мирна, али мрзаше на друге лепе женске. Нико није смео по новој моди бити обучен пре ње. Оставила је за собом 30.000 хаљина, — а беше велики непријатељ Фридриху II. Међу пријатељима царевим беше први, раван и по духу и годинама, *Лефор*. Њега је пазио цар још већма, што га познаде још из младости. Лефор је и распалио у цару предузимачки дар и означио му пут којим ће постићи што жели. До последњег часа цар га је волео, али он није ту доброту нигда злоупотребио, да коме шкоди или да се сам обогати. Напротив је и цару и царству много помагао, ма да му се то у оно

време непризнаваше. Само му једна махна беше: неуредан живот, те ако је то младога владара што вређало.

Петар беше у Варонежу кад Лефор сконча, и јако га жаљаше. „Сад више немам никаквога верног слугу — рече цар. — „Само сам се у њега могао поуздати. Ко ме ли ћу се поверити у будуће?“

Лефор се смири у крајњој сиротињи; он је скончао онако како је и живио и једина му утеха беше Хорацијева ода на Квинта Делија. Кад је осетио крај живота, заповеди да му звуче у соби трубе, само да застраши ђавола. Цар га је лепо опремио. Исте године преминуше и ђенерали Шајн и Гордон. Једном цар рече: да се официрска места могу добити само по заслуги и годинама службе, па додаде и ово: „Но на жалост ја знам да неки ђенерали са официрским местима тргују, непазећи на моје наредбе.“ — „А који су то ђенерали?“ запита га Шајн. — „Ти си први!“ прихвати Петар љутито, па извуче мач и лупи о сто. Шајн хтеде да се брани и би погинуо да се неумеша Лефор те утиша цара.

Патрик Гордон беше последњи стари пријатељ царев. Он је образовао са Лефором руску војску по европски; његов глас решио је важно питање: да ли треба да влада Софија или Петар; његовој војничкој тактици имао је цар да благодари кад је освојен Азов; он је угушио последњу опасну стрељачку буну пред самим царем. Петар га је и при последњем часу посећивао и слушао мудре савете.

Менчиков беше сретни последовач Лефортов. Порекло му се не зна. 1674. родио се у пределу Московском, и неки веле да му је отац био сељак, а неки пекар. Толико је извесно, да је као дете продавао по улицама ћаје некога московског пекара. Једном приликом затече га цар где се шали са дворским гардистом и допаде му се живосан дечко. Узе га за дворанина и изобрази га лепо, јер пре тога није знао ни имена подписати. Други веле, да је Менчиков био служитељ код некога руског великаша и да га је Лефор препоручио цару, јер га је спасао при некој завери. Лефор је учио Менчикова ратној вештини и тајанама тадашње политике, па после оде за посланика и поста љубимац царев. — „Нареди милостиви господару“ — писаше му једном — да калуђери имају годишње 6 рубаља плате, као и војници. То им је доста. Војници треба да имају нешто више од њих, јер по неки има и жену и децу, па још врши тешку службу, а калуђери ништа нераде и могу живити о хлебу и води, јер су на то и обвезани и заклети, да се одреку новца и по примеру св. отаца живе сиротињски.“

Једном приликом, кад мађистратски чланови у Воронежу нехтеше по наредби царвој да бријају браде мораде их опет Менчиков приволети на то. Он хтеде да изненади цара о Ускрсу, па наручи свима члановима немачко одело и позва их пред празник к себи. „Цар ми је заповедио — рече им — да вам кажем, или да ове хаљине обучете и браде обријате, или да се спремите за пут у

Сибир. Кола су спремна.“ Сви се уплашише, и плачући рекоше: да ће радије изгинути но обријати браде и са њима изгубити божју слику. Менчиков беше озбиљан и рече војнику да их одведе. Али се међу њима нађе један младић, коме је тешко пало да се раздваја са женом, па рече: „Нек се испуни небесна воља.“ И посади се те га обријаше, а за њим и остало друштво. Сутра дан изиђу пред цара, и он их непозваде док их није представио Менчиков. Петар беше изван себе од радости и пољуби се са сваким поздравивши га са „Христос васкрсе.“

Менчиков је и заслуживао цареву љубав јер беше ревносан и ваљан. Цар му је подарио рано Андријин орден, називаше га у писмима „брате“, „дете“, друже“, постави га за ђенерала, даде му римско кнежевско достојанство, и царско-руско. Но најгора му страна беше: користољубље, страст, која му је често строге казне доносила и због којег је цар често мрзио.

И вице-канцелар Скафиров беше даровита глава. Цар га опази шетајући се по Москви и учини му се ваљан, јер говораше немачки, француски и пољски — што беше у оно време редкост у Русији. Скафиров није чекао да га двапут нуди и ступи у службу, те 1703. буде постављен за странски департамент. У време пораза на Пруту беше он посланик који изради мир. У Цариграду се бављаше до закључења мира и ожени се са ћерком младога кнеза Гагарина, али после паде. —

И кабинетски министар Иван Антоновић Черкасов имао је да благодари цару за свој високи положај. Он беше прост писар. Александар Романцов служио је као прост војник у преображенској гарди, али беше личан и постаде царев љубимац. Доцније га је пратио на путу и путовао са Толстојем у Беч и Напуљ. О њему има овака прича: „Примећаваше у двору да Петар пази младића и сви беху упрли очи у њега. Неко му нуђаше ћерку са миразом од 1000 сељака, и Романцов сиромах једва дочека. Одреди се дан за венчање. Он замоли цара да му то одобри, али га цар запита, је ли видио младу? — „Нисам — одговори овај — али по гласовима мора бити красна.“ — „Слушај, — рече му цар — дозвољавам ти да идеш на весеље, али венчање протегни те да се могу ја уверити каква је млада. Дође вече и искупише се на весеље сви сродници. Цар се доцније привуче крадом у дворану где се играло, па полако рече: „Нема од тог ништа“ — и уклони се. Гостионичар и младожења видише шта ће бити. —

„Пријатељу — рече цар Романцову у јутру — није за тебе прилика, не могу ти одобрити. Али нећеш тиме ништа изгубити, ја ћу ти наћи другу, само дођи довече к мени.“

У вече одвезе се цар са Романцовом к грофу Матвејеву и рече му: „Ти имаш у кући удавачу. Ево ти зета.“ Матвејев се збуни, јер му не беше по вољи. — „Ти знаш — настави Петар — да ми је драг Романцов и

да је у мојим рукама све. Неоклевај, него одмах одобри.“

Матвејев немаде куд и даде ћерку Марију Андрејевну за Романцова. Прође неко време и цар виде заручнике на игранци код Менчикова. Док се играло даде он млади савијену хартију и рече јој да преда мужу. И он стрпа хартију у џеп, незнајући шта је. Доцније виде, да је постао бригадир и добио знатно имање, па одоше и клекоше пред цара да му благодаре.

Остермана, сина лутеранскога попа из вестфалске, препоручи вице-адмирал *Крис*. Он је имао особиту срећу и дар и учествовао је у преговорима на Пруту. Петар га постави за тајног саветника и начини бароном.

Јагушински, ђенерал-ађутан царев, пољак, поста од денчика највећи великаш. Пратио је цара у Париз и отишао за посланика у Беч, а после био и пуномоћник на последњем шведском конгресу. Остерман који је дотле преговарао о миру задржа га на путу и јави шведским пуномоћницима да за 24 сата мора преговоре свршити. И Швеци морадоше попустити пре но што Јагушински стиже. Петар га постави за ђенерал-прокуратора код сената и за капетана царичине гарде.

Петар и његова војничка држава.

„Није храброст само онде где се крвави; ми се сви боримо, који вазда као неустра-

шан подлегне, може лако као и Цезар а и више учинити“.

Цару, који се још из детињства одао на војну струку беше први посао да се брине о уредној војсци.

Ђенерал Артамон *Головин*, Адам *Вајде* и кнез *Решнин* добише налог да сакупе прве рекруте. Већ 1699. беше 27 регимената пешадије и 2 регименте драгона — катана — свега преко 30.000. Осем тога већ су постојале као основ преображенске и Семановске регименте. Рекруте мораше примити племићи и спахије, а и сами ступати у војску. И сам Петар почео је ратну службу као прост војник а свршио као ђенерал. Како ли се разликује он од осталих владалаца који нису навикли да слушају но само да заповедају! И у годинама већ Петар је био дурашан. — „Хвала богу — говораше он — сад видим да могу издржати моји војници, И мени је доста војничка порција“. Нареди да се кује убојно оружје у *Тули* и *Систербеку* и у *Катариненбургу* установи тополивницу, Велика флота и учини ништедски мир. За време првог турскога рата беше у његовој војсци и неколико Грка и Далматинаца — те га они и саветоваше да прави у *Воронежу* велике бродове, па на њима се спусти низ *Дон* и крстари по азовскоме мору. Ти бродови показаше се корисни и Петар нареди да се саграде такви и за *Неву*, да би их могао у прибрежјама употребити против Шведа. Војску размести по варошима и селима, а за племиће установи бродарску школу и постави

за учитеље Енглезе и руске вештаке. Састави сам и правила за темељно преустројство и остави Русију на високоме војничкоме ступњу — 200.000 војника и 230 бродова. „Нисам имао у последње време толико муке као у почетку. У Руса беше с почетка пословица: боље је побећи па изнети главу читаву, али од кад оно казних код Шлиселбурга неке, нисам више ни чуо за каквог бегунца“.

Руски војници имали су да врше тешку дужност, али беху и награђивани. После сваког рата добијали су земље на поклон, и тако се подиже по областима производња. Цар да ваше инвалидима подпуну плату и основа две велике болнице на Неви, добавивши веште лекаре и ранаре. Како је волео кад војник точно врши своју дужност види се из ове приповедке: кад му се роди син, посла ноћу једнога ђенерал-ађутанта у град да објави народу радост топовском пуцњавом. Опрезни војник нехте да пусти ађутанта у град, јер после молитве никоме не беше слободно улазити. Сад се крене сам цар, па и њега не пусти. — „Али, деране — рече му — родио се кнез, треба да грувају топови.“ — „Е онда уђи, хоћу да те пропустим па ма ме сутра стрељали.“ Цар постави ваљаног војника за наредника и обдари га. Петар уважаваше храброст — ма и најсуровију. У персијском рату доведоше једног заробљеника, који нехтеде ни на што одговорити. Кад га почеше батинати истрже једноме официру сабљу и појури на адмирала Апраксина. Стражар беше пред шатором и удари га бајонетом те спасе

адмирала. Али овај се још незадовољи — него истрже једноме стражару пушку из руку и клоцаше од једа. У том дође и цар. „Зар сам дошао у ову дивљу земљу — рече Апраксин — да ме растржу бесни пси?“ — „Да је овај народ — примети цар — у рату мање суров, онда би ти то и било.“

Петар је прослављао знатне дане руске. Пултавска победа прослављана је уопште. Он је био у оним истим хаљинама: у зелену капуту, са простим шеширом на глави, а на ногама му беху зелене старе чарапе и старе ципеле.“

Још важнији празник беше спомен уставне преображенске гарде која се од све војске разликовала, јер у њој беху најодличнији људи. Преображенска регимента носила је зелене униформе са црвеним испускама, а семеновска плаве јаке и плаве огртаче. Капе им беху као старо-римске, а на челу руски грб. Многи прости војници ношаху медаље за одликовање у рату. И официри су били у један степен старији од осталих.

Правосудство и законодавство.

Петар је при ступању на владу затекао и застареле законске установе. Најугледнији суд беше велики тајни суд — велики савет царски, у коме је и цар учествовао. Осем тога: златни трибунал из племића и грађанства, за кривичне ствари.

Петар је поправио понешто и у постојећем уставу, али је поглавито ишао да поправи правосудство уопште. Он је правно знање јако уважавао. Хваљаху му негда неког адвоката у Москви. Често је, вељаху, упућивао у судској соби и саме судије, па ма то било и на штету своју. Петар хтеде да се увери о томе и позва га неколико пута к себи, говораше са њим о правним стварима и није се могао довољно начудити. Постави га за великог судију или гувернатора новгородскога округа и каза му да се нада, да ће он своје велико знање паметно употребити, да се смање процеси, а да га неће навести мито на зло. Нови судија обећа се да ће тако радити, али то је трајало за кратко, јер би наведен на неправде. Тужбе додијаше цару, који с прва нехте веровати, али пошто се увери позва туженога на одговор.

„Ех, неби ти то нигда веровао. Шта те наведе?”

„Ништа друго до то, што ми није плата била толико да могу пристojно да живим са својом породицом, а пре тога могао сам лепо.“

„Па колико би ти требало, а да то не чиниш више?”

„Најмање двогуба плата. Онда ћу бити задовољан и подвргнути се свакој казни ако згрешим.“

„Добро. Сад ти праштам, а од сад ћеш имати двогубу плату, и још пола сувише. Али тешко си теби, ако скренеш. Ја ћу ти сам пратити сваки корак.“

Судија благодари и неколико је година

савесно вршио дужност. А доцније опет овлада стара страст. Петар га испита и обеси јавно, говорећи: „кад је он као велики судија погазио реч, онда неће цар да буде лажа.“

Петар је гледао да поправи засебно друштвеним суђењем, и државну управу повери колегијама (10) управљајући се по шведској. Немац *Фрик* добави извештај о свему, и покажа потребан нов законик, који би свршен 1720. (зборник закона), а 1721. изиђе и парнични поступак. До тога времена беше по старим законима обичај, да се парници као у двобоју и борци долажаху са оружјем или батинама пред суд. Пошто је мало њих Руса било писмених сваки би умочио прст у мастило и притиснуо на хартију. Војводе, без плате, беху изашиљани у области да се наплате. Петар постави по областима старешине, које бираху грађани и којима беше дужност да купе порезу. Често би и сам цар учествовао у суђењу и пресуђиваше ствари укратко. Само се нерадо уплетао у парнице против сената. До 1722. постојала је уредба, да се председници појединих судова бирају из сенатских чланова. Ови су могли да терају самовољства, јер кад би их ко за то тужио сенату, они би се оправдали одмах код својих познаника. Али Петар постави једнога ђенерал-прокуратора који је пазио при сенатским седницама да се врши правда, а у помоћ му придаде још једнога.

Сенат је установио пре но што пође на Турке. Петрова правичност незнађаше за милост, само искрено признање могаше га по-

будити на то. Кад је једном за време турскога рата у Петрограду муштрао новачке морнаре угледа једнога човека и уздрхта од његова погледа. Заповеди одмах те га ухватише, али онај клече и викну: „Милост! Ја сам тешки кривац.“ — „Да ниси стрелац, — упита га цар — да ниси ти онај што ми у детињству поднесе нож под грло? Злочинац призна све и исприча како је био наведен и како је од тога времена блудио, док најпосле не дође у Сибир као сељак и у Архангелску ступи у морнаре, где је до тада верно служио. Цар му опрости живот, али га посла на границу и запрети, да му више нигда не изиђе пред очи. Кад се појавише силне крађе заповеди сенату да изда наредбу, да се сваки обеси који ма иглу украде. — „Али милостиви господару! — рече ђенерал прокуратор Јагушински — зар хоћете да повешате све своје служитеље и поданике? Ми сви крадемо, ко више — ко мање.“ — Једанпут беше грозничав, а дође му по обичају судија и запита га, да ли хоће да опрости живот коме зликовцу, па да се моли богу за њега. — „Зар мислиш — прихвати цар — да Бог чује молитве таквих људи? Нека се над њима врши правда, а ја сам у божијој власти.“

Руски сељак беше роб — јер спахије целог века беху газде. Потреба државна и племићска учини да сељаци остају сталнији, и 1595. и 1626. изиђе наредба, да ни један сељак несме оставити земљу где је. Тај закон и створи основ доцнијим мужицама. — То је чудно како допусти Петар, али благородни-

ци — газде и непустише да му која тужба дође до руку, док једва једноме народном пријатељу неиспаде за руком да преда цару неподписано писмо. Петар га прочита и љубаше се више недеља, а после позва писца и обећа му награду ако све докаже. И овај то учини. — Да се сасвим укине мужиштво немогаше цар усвојити, али нареди да се под председништвом Василија Долгоруког састане једна комисија, која ће истраживати све кривице од највиших до најнижих чиновника. И сами највећи људи и цареви љубимци нису били поштеђени — сви издржалаше казну и народне пијавице населише пусти Сибир. Сенат се упрепасти кад међу многима окривљенима виде и свога председника кнеза Јакова Долгоруког, великог адмирала Апраксина и кнеза Менчикова, који предаде мач и издржа кућевни затвор. И Матија Петровић Гагарин, сибирски намесник; његов зет Скафиров поста прост морнар.

Један дворанин причаше Петру, како га хвале по Европи, а он га запита да му каже и како га грде. „Кад ваше величанство заповеда, то ћу да кажем све. Држе вас као строга господара, који једнако казни а никаква опроштаја не даје“. — „Дакле да сам тиран и свиреп владар. Али ти људи треба да знају и околности у којима ја владам“.

Једном поклони Петар кнезу Менчикову неку земљу, коју рађаше један грађанин из Риге, мислећи да је државна. Суд га осуди да врати земљу, и он се задиви непартаичности судија, па свакога пољуби у чело го-

ворећи: „Видите да се и ја сам покоравам закону, и сад неће више нико смети да му се противи“.

Један војник — племић — беше у башти, а цар сеђаше под грмом и говораше: „Хвала богу кад повратих правду и правицу“ — „Сви суде добро, али ти не“ — рече војник лагано. Цар га испита и дознаде да му је одузето и последње село, јер га он досуди другоме моћнијем. Петар разгледа акта и виде да се преварио, јер му лажно представеше ствар. Пресуда се поништи и кривци беху кажњени.

Полиција беше позната тек од времена Федора Алексијевића, који заповеди да се ноћу у Москви стражари. Петар је и сам, као и пријатељ му Хридрих Вилхелмо I., вршио полицију. Кад је пролазио улицама задржавао је пекарске момке, окушавао и меррио хлеб, па на сред улице криве тукао. Његова позамашна дубина — штап — тако исто задаваше страх у Петрограду, као и Фридрихова у Берлину. Цар не разликоваше личности и гдекоји великаш честита себи што га казни он сам. Гроф *Девујер* главни полицај имађаше муку. Једном се шеташе цар преко моста и смотри искварене даске, па одмах сиђе и оправи их, али после дочепа главног полицај и измлати поштено. — „То нек те опомиње да буде бољи пут кроз престоницу“ — рече му, а после га позва у кола.

Куће беху од слабе зграде и цар се бојао пожара, те нареди да сви чиновници морају

бити пожарници. И сам је летио у ватру први, да спасава, а тиме даваше пример осталима.

Петар, образованост, знање и вештина.

Петар није био научно образован, али је жудио за знањем и имао особити дар; нарочито је волео холандски и немачки језик, а мрзаше на француски, јер од њих није могао да научи ништа практично. Ђерке му говораху најпре немачки па онда француски, и цар им се чуђаше како могу те језике да предпоставе матерњем. Волео је и латински и читао класике у преводу. Изучавао је светску историју и земљопис и правио изводе. Азовско море и доњи део Дона беху на мапи; поједине делове источно-морскога прибрежја тек испитиваху, каспијско море доби нов облик. Тек што се дознаде у Петрограду да су се козаци преселили у пространији камчатски предео, а Петар виде да се у ту земљу може лакше стићи из Охотска, па нареди да се истражује морски пут. Начини план и за први пут Берингски, али не дочека да се изврши. Стародревности је јако волео и куповао са свих страна а и за звездарску науку беше веома заузет. Руси су дотле почињали годину 1. Септембра, јер је по причи свет створен тога месеца. А Петар заповеди да се почиње 1. Јануара. Народ није могао с почетка да схвати како може цар да заповеда сунцу, али се после навикну. На кратко

Петар је чезнуо за знањем и вештинама и није штедио новца за то. Са свих крајева призиваше учевне људе и плаћао им да преводе дела са страних језика. Основао је школе и заповедио Русима да шиљу децу у њих.

Знајући да нема напретка у земљи без књижевности, купи у Холандској целу штампарију и штампане књиге дајући их народу да се учи. 1716. изиђоше прве новине и спреми се превод светога писма на славенском и холандском језику.

Петар је знао да у руским манастирима има важних хартија и бележака за руску историју, па све покупи и унесе у Москву, да би их учени људи могли проучавати. Кад је последњи пут био у Кенигсбергу и посетио књижницу, нареди да се препише цело једно дело рускога кроничара *Нестора* и израде све слике.

И за лекарство се бринуо, па дозивао способне лекаре са свих страна, а хирургију је радио сам. Ранар *Тирмонт* упути га у томе занату и он носаше свуда уза се хируршке справе. Чим би коме била потребна хируршка помоћ он је сам трчао. Једном му рекоше, да нека трговачка жена пати од водене болести и он потрча одмах да изврши операцију. Петар беше и вешт зубни лекар. — И старо азијско одело, које ношаху дотле Руси, замени европским, заповедивши свима својим чиновницима да се носе по новој моди. Немачко одело називаху у то доба „угарско.“ Петар је сам набављао урнеке за ха-

љине и наредио да се обесе на варошким капијама, да би сваки знао како треба да се одене. Кома није био капут скројен по тој моди, плаћао је глобу — или је морао да поправи.

Но како је цар био далеко од тога, да уведе у Русији оно што се у Паризу зове мода, види се по овоме. Кад је у парискоме двору видео једнога младића који облачаше сваки дан нову хаљину, рече својој свити: „Чини ми се да овај човек није баш најзадовољнији са својим кројачем.“ Чим се завела нова мода одмах нестаде и брада, која је у Руса ка и у источњака светиња. Одмах се држало да се тиме руши вера. Менчиков и многи други први обријаше браде — и то се допаде женскоме свету. Наскоро постаде смешно носити браду и Петар нареди, да је само попови и Сибирци могу задржати. Ко је после хтео да је задржи морао је плаћати порез и на браду. Чиновници плаћаху 60., странци 100. а сељаци по вароши 1 копејку дневно. Али је то тешко ишло у удаљеним областима и најтврдоглавији беху у томе тако звани староверци — (росколници); они плаћаху радије порез, но што би се лишили тога украса, и заведе се за тај посао жиг на коме беху брада, нос и бркови. Многи староверци који одсекоше браде чуваху их брижљиво, да би се могли представити св. Николи као прави староверци.

Са страном ношњом одомаћише се и странске игре и циркуси, али руске игре осташе опет ненадмане. Цар је и сам ишао

на то, да исмеје те обичаје и навике. Кад је била свадба дворске будале *Турнејева* цар употреби прилику. Сви гости морадоше обући хаљине какве су се носиле пре 200 година у Москви. У дворани беше престо, у коме сеђаху назови цар и патријарх, и сваки који би ушао мораде их љубити у руке, па доби од њих по чашу ракије. Затим се постави сто и изнесе старинска јела која не беху баш најкуснија, а и медљана ракија није пријала. Сви захтеваху нешто боље, али им одговараху: „Ни наши стари нису ништа боље имали.“ При играци зајечаше старе руске гајде и рогови, а дворана беше хладна, јер такви беше стари обичај.

Најлакше се навикоше жене на нове обичаје. Оне су биле дотле праве источанке, становале су у зачељу двора и нико им не смеде прићи, као у харем. И сам лекар морао је болесној царици да стави фину свилу на руку, те да види како јој је. Петар је све те стеге укинуо и дозволио да иду у друштва.

Петар, вера и црква.

Петар беше побожан, библију је сматрао као књигу над књигама и завео празник Цвети, а врбицу и литију укинуо, јер нехте да води патријархова магарца и да трпи поповску честољубивост и властољубивост. Укиде и назив патријарха и установи св. си-

под. „Сваки владика — рече он — мора знати меру и несме себе високо ценити. Апостол вели: Ни онај који сади, ни који залива није ништа, него Бог који чини да напредује. Ви нетреба да тражите славе ни да вам се клања и пузи, јер вас је Бог поставио да нерушите него да подижете. Блажени су они који уче — а не који траже пужење. Такви су склони да сваки час поремете ред — и промену гуњац....“ Мало прође после установе синода, а цар издаде иаредбу да се поправи и калуђерство. Он је давно увидио, да су манастири гњездо покварености и забранио их даље оснивати, скупивши братства у гомиле. Калуђери му се противљаху и називаху га антихристом. У указу рече Петар; „Данашњи калуђерски живот ствара сама зла, јер већина је монаштва „лењштина.“ Многи су калуђери остали само да згодније живе. Њихов задатак није, да свето писмо шире и народ уче. Они се само моле Богу — као и сваки други, а тим некористе ни Богу ни држави, ни људима.“

Беше време кад су Петру претили и фанатички мачеви. Расколници се одвојише од владајуће цркве 1666, у шуме и друга згодна места, одакле распростираху своју штетну науку. Њихов један брат хтеде да убије цара у министарској скупштини, али га опази денчик те би ухваћен и кажњен како је и заслужио.

Петар је одвраћао расколнике од тога науком, али они учеху једнако да нетреба ништа поштовати. Кад наука непоможе, онда

им дадоше одело са црвеним пругама на леђима, да се разликују, и тај знак на скоро поста сраман те многи пређоше у праву веру. Петар није трпио да се вера омаловажава, али беше и слободоуман. И сам је посећивао страноверачка друштва и слушао тумачење св. писма и светих апостола. Радоваше се јако, што се разне вере трпе и слажу а одобри да сваки бира себи судију кога хоће. Највеће му задовољство беше да хвата варалице и улизице, којих беше довољно у Русији. Све оне, који би се издавали за свеце и тиме хтели да живе о трошку радника довлачио је у Петроград и одређивао на тешке послове. Мрзио је на лажљиве попове страшно, и једанпут дочу за једнога да прави међу народом чудо са сликом богородичином, па га одмах позва преда се: „Дед сад покажи чуда! — викну цар, али поп клече и признаде да је варалица. Одмах га истера из службе и осуди на робовање.

Петрово владање беше: вечита борба са варварством, празноверицама и поповима.

Петар као човек.

И као човек Петар беше знатан појав свога времена и извесно је држао, да га је провиђење одредило да доврши свој задатак. Он и у највећој опасности на мору умириваше очајнике речима: „Небојте се. Цар се не може удавити.“ Једном приликом беше на

броду и неки стран посланик, па у великоме страху муцаше: „Нисам ја дошао у Русију да се давим. Мој двор ће умети да потражи рачуна.“ А Петар се насмеје и рече му: „Ако пропаднете ви, онда смо пропали сви, па са нама и рачуни.“

Петар беше висок 6 стопа и $8\frac{1}{2}$ палаца по енглеској мери, витак и угледан, на челу му беше извајана озбиљност, мислећи али страшан дух, очи су му непрестано играле као на зејтину. Сваки прав смео је да га погледа слободно у очи; а кад је био нерасположен уклањао се и сам. Једанпут хтеде један Француз да уреди градину по налогу кнеза Менчикова, а цар виде из далека где се овај спремаше да подсеца шуму па дојури у највећој јарости и изби мајстора, који беше тиме јако увређен па се одмах разболе. Петар мало после дође к себи и виде да је други крив. — Дочепа Менчикова за прса и ударајући га о зид викаше: „Ти си, хуљо крив и нико други.“ Па одмах посла по мајстора и мољаше га за опроштај. Менчиков беше сретан што је јевтино прошао. — Петар није имао воље на варварско задовољство — лов, него је држао једнога ловца, који му је тукао нешто дивљачи за храну.

У осталом Петар беше великодушан и никога није напао без узрока. Кад дознаде да је неки сестрић Мазепин, гроф *Војснаровски* у Хамбургу, тражаше да му га издаду, а кад после гроф клече пред њега и мољаше га за опроштај — он му опрости живот али га посла у Сибир као слободна и даваше му

издржање. Он није волео да му се ласка и ништа га није могло већма наљутити од лажи. Ко је само једанпут пред њим слагао нигда му више није веровао. Ако би ко говорио о чијим хрђавим странама запитао би га Петар: „А знаш ли му добре стране?“ — Генерал Бартулин рече му приликом, да он казни своје чивовнике што примају поклоне, а сам их прима. Цар признаде, да је примио поклон од једне вароши и загрли дрског укорача, обећавајући да ће вратити оно што је скоро изнудио. Кнез Менчиков подера једанпут решење царево, у коме наређиваше кулук, и сви се сенатори уплашише. Кад је Петар дознао за то, запита га: „Шта те је побудило да учиниш то?“ — „Ништа друго до ревност за тебе и твоје поданике.“ Опусти, Петре Алексијевићу, али ја држим да нећеш и ти поћи трагом Карла XII. и опустошавати своју рођену земљу. Пренаглио си и оптеретио сиротни округ, него одреди на посао заробљене Шведе.“ И цар одобри разлоге. — И другом приликом, кад изиђе царско решење, да сиротиња даје војсци хране, гроф *Головнин* поцепа и одговори, да сами сенатори треба да одвоје то из својих спихлука, а не да терете сиротињу. Цар виде доцније да је *Головнин* заслужан човек и нареди да се начини новац са његовом сликом.

Петар беше радан, спавао је уредно 4. часа и сазивао и ноћу своје дворане, кад би му ма што пало на памет. У 3. часа у зору устајао је и читао, а после обишао све судове, школе, фабрике и раднике. Око 11 ча-

сова ручаше са женом просто и исмеваше се вазда раскоши. После ручка проспавао би мало и по негда би му подглавник био и каки војник, јер није тражио меке постеље. Он је радо слушао шаљивце и кепеце. Неки португиз *Ла Коста* беше велики шаљивац и цар га учини владаром пустог отрова Томере, а после краљем Самоједским. Зачудо је волео маскараде и весело друштво и велике шале збијао са Рамадановским и Бутурлином — али то му беше последње.

Петров последњи владарски рад и крај.

Рат у Персији беше Петру последњи. Турски султан нехте с прва да се меша у персијске ствари, али после виде да је боље да и то учини, него да се упусти у рат са Русијом. Петар је наредио како да се упусти у рат са Русијом. Петар је наредио како да се наставе освајања и многа места освојише Руси. Шах *Хусејин* виде се у нужди и мораде молити цара за помоћ против бунтовних вазала. Петар приста на то и доби у накнаду за ратни трошак вароши Дервент и Баку са областима Гиланом, Мазендераном и Астерабадом. И опет турски султан прећаше, због добитака, али га умири француска, те пристаде на закључени уговор у корист Шахову. Ма колико да се отезало са извршењем тога уговора, и ма да је *Тамас*, син и наследник свргнутога Хусејина повластице опозивао и

одрицао се помоћи која му се нуди — опет Петар задржа у рукама оне пределе које је заузео.

С друге стране опет гледао је цар да испуни обећање херцегу холштинскоме и 1723. шведској скупштини представи како је херцег неправедно заборављен, те то беше узрок што доби наслов „краљевско величанство.“ Али Петар хтеде још нешто више: херцегу је требало осигурати престо и задобути опет Шлезвиг, а да би то извршио посла флоту под заповедништвом великога адмирала *Аираксина*, а и сам са херцегом пође као Петар Михајлов (1723.).

И то беше од велике користи, јер се дворови Штоколмски и Копенхагенски уплашише и усвојише руски предлог. Томе је много допринела и херцегова племенитост, јер му беху наклони. Његов посланик *Басевић* писа му, кад је флота дојездила близу Штоколма, да има у Шведској много приврженика и да треба само да се појави међу њима, па је успео. Херцег, који по природи не беше за јуначке улоге, уплаши се и не хте цару показати писмо. „Нека је далеко од мене такво предузеће — одговори он. Преврат који би отуда дошао упропастио би сасвим и онако малаксалу земљу. Нећу по ту цену да добијем круну, ма да је нигда неносио.“ *Басевић* показа то писмо грофу *Хорну* — патриоту — да види како кнеза гоне и опадају на правди бога. Тог часа *Хорн* беше за кнеза и осигура му наследни ред и плату од 25.000. талира, а на Петра

навалише да се са херцегом ороди. Шведска се најпосле обвеза да ће заједно са Русијом опет поставити херцега у Шлезвигу, договоривши се са осталим силама.

Цар је протезао са тим због турског и француског двора, са којима је стојао у добрим одношајима, јер се они бојаху јако да се руска и шведска круна не створи на једној глави. Али пошто се сад био изравнао са Персијом реши се да изврши намеру и своју најстарију ћерку Ану уда за херцега. Венчање се сврши 24. Новембра 1724. год.

Петар се бавио тада важним стварима: прокопом ладошкога канала, оснивањем академије наука и поправкама законика — а снага га већ беше издала. Држао је да је време; да оствари што је намислио, те да своју верну и паметну жену крунише и помаже, а тиме да јој осигура престолонаследство по себи.

Године 1723. објави своју намеру свима сталелима — целоме народу и наведе како има примера таквих и код старих грчких царева, који предадоше владу жени. — „Ја сам обвезан својој супрузи, која ме је у најопаснијим тренутцима подпомагала својим мудрим саветима, а нарочито у очајноме стању на Пруту“. 1724. Фебруара сакупи се сва царска породица (осем великога кнеза и његове сестре), странски министри и царски великаши. Три дана је Катарина постила и молила се богу, а после са официрском кумпанијом под заповедништвом Јагушинскога пође у Кремљску цркву. Петар изиђе пред њу и круниса је, а архиепископ јој предаде царску

јабуку. Она беше јако узбуђена. Крунисање се сврши и помаза се.

Да поменемо још како је постао манастир Александар Невски у Петрограду, чиме је Петар хтео да навести, да руска слава на Неви није нова, него почиње још из старих времена. Александар Невски, или Јарославић Невској, московски јунак у почетку трине-стога века, на Неви потуче са свим непријатеље свога оца: Данце, Шведе и ритере немачкога реда, и уби и самога шведског краља. Па од Неве прозва се Невски. Земљаци га сматраху као чудотворца и свеца, а Петар хтеде да угоди народу и пренесе га на место где је и задобио славу, па још установи и орден Александра Невскога, који се раздаваше први пут после њега.

Цар је последње дане провео у страшној болести. Још у зиму 1723. осећаше да је клонуо, а у јесен 1724. одпутова у Шлиселбург да прослави победни дан; разгледа све и врати се натраг у Петроград да се одатле крене за *Лахту* у финском заливу и разгледа гвожђарнице. Ту виде како се морски таласи играју са једним чамцем у коме беху морнари и војници. Одмах нареди да момци оду у помоћ, али им не помогоше, те и сам мораде скакати у воду да помогне.

Он беше заборавио на болест, тако беше одушевљен својим радом, али се мораде вратити, јер га савладаше болови. Јануара 1725. беше му све горе и његов лекар Блументрост позва *Штала* лекара из Берлина и Берхава, али већ беше доцкан. Једна хирур-

шка операција учини те цару беше лакше за кратко, а после наступише опет ужасни болови и једва је могао који пријатан тренутак да проведе са плесковским архиепископом Теофаном и чудовским архимандритом. Кад га они почеше тешити спаситељем — побожни цар се разведри и промуца: „Јест. То ми је једина утеха — то ме још држи“.

Хтеде да пише, али писаше саме неразумљиве редове. Царица беше непрестано ту, а не сањаше да јој се већ кује завера. Заверници мишљаху да царицу пошљу са ћеркама у манастир, а Алексијева сина попну на престо. Јагушински дознаде за то и ноћу долети да јави царици, а она беше уморна и малаксала па јави Менчикову.

Док је *Менчиков* своје чинио са *Басевихем*, дотле је цар све већма изнемагао. Царица беше ту непрестано, а у једанпут долети *Басевић* и упе се да је подстакне на јунаштво, говорѐћи: „Ви треба да владате а не да сузевоните; нека цар види да је оставио достојног заступника“.

„Видиће — видићите сви“ — викну она и оде у другу собу где беше *Менчиков* са официрима и великашима. — Ја нећу да отимама круну великоме кнезу, но хоћу своје освећено право.

Признати таленти и љубав к народу побуди све те јој се заклеше на верност.

Петар испусти душу 28. Јануара 1725. Тако сконча велики владалац — самодржац руски, једини велики човек свога доба, творац рускога напредка и образованости.

ПРЕГЛЕД

руских владалаца од кнеза Рурика до великога Петра. (862—1672. године).

862- беше руска кнежевина. Владаоци су били најпре Синова и Трувор, Рурик, који је владао 17. година и скончао 879. у престоници Ладоги.

879. био је кнез Олега, Руриков рођак, и васпита Рурикова сина Игора. Олег је ратовао са Грцима и грчки император питаше га, пошто се закључи мир, хоће ли да прими хришћанску веру. Посланик дође и јави императору: да хоће. Овај одмах посла митрополита Михаила да га крсти. Сакупи се сабор и митрополит им протумачи св. писмо и јеванђеље, па после све крсти (886), а кнез Олег пресели се из Новгорода у Кијев где сконча 912. г.

912. г. ступи на престо Игор и ратоваше са Грцима. Враћајући се као победилац погибе 945. г. од козачке руке, што им удари велику порезу.

За њим владаше жена његова Олга и имађаше малога сина Свјатослава. Он се освети Древљанима (козацима) овако: Древљанске старешине закључе у савету, да кнегиња Олга пође за њихова кнеза Молдита, а сина да јој погубе — и тада да овладају целом

Русијом. Посланици дођоше у Кијев и јаве се кнегињи, а она им одговори, како је то паметно, јер и онако неможе сама да савлада велику руску царевину. Испрати их натраг у лађе и рече да ће их сутра позвати на гозбу, и нареди да их из почасти понесу на наслоњачама једнога по једног. Посланици се обрадоваше и одоше, а она нареди да се код двора ископа дубока јама и да их носиоци бацају унутра. То и би и затрпаше госте из освете.

Она одмах јави Древљанима да пошљу још више старешина својих, те да склоне Кијевљане. Дође их још педесет изабраних и кнегиња нареди својим начелницима, да одведу госте у купатило, па да га после запале са свих страна. Тако и би и посланици се испекоше. Но незадовољи се и тиме. Посла опет посланика Древљанима и јави им, да ће доћи у њихову земљу да види мужевљеве кости и учини тризну (идолски обичај), али да јој приправе меда, јела и пијћа, па после тек наступиће венчање.

Древљани нису ни знали шта учини са њиховим посланицима и приме је свечано. Она пође са својим људима у град Корестен и пошто се сита натугова за мужем почасти народ и опи га, па онда заповеди да их потуку. 5000 изгибе. Пошто освоји древљанску земљу оде у Цариград, покрсти се и доби име Јелена. Живила је до 967., а владу прими Свјатослав.

Кнез Свјатослав I. војеваше с Бугарима и освоји 80. градова. Погибе 972, г. — Ја-

рополк I. прими владу 975. г. и уби Олегу, но и сам би убијен. — Владимир I. поста самодржац руски 980. г. Тукао се с Грцима и Бугарима и био је идолопоклоник. Грчки цар посла Кирила и Атанасија те већину покрсте и уреде данашњу руску азбуку. — Свјатополк I. владаше до 1019. г. — Јарослав I. до 1054. — Изјаслав I. до 1078. — Свјатослав II. до 1079. — Всеволод I. до 1093. — Свјатополк II. 1112. — Владимир II. Мономах 1125. — Метислав I. до 1132. — Јарополк II. до 1138. Ваштеслав I. прими владу 1138. г. — Всеволод II. до 1146. А за њима владаше: Изјаслав Мстиславић II., Ђурђе I., прозван Долгоруки, Андрија I., богољубиви, Димитрије I., Констандин Всеволодовић, Ђурђе II., Јарослав II., Александер I., Невски велики кнез, Јарослав III., Василије I., Димитрије II. Александровић, Данило, Андрија II., Михаило Јарославић I., Ђурђе III., Даниловић, Александер II. Михаиловић, Семен Јовановић син Јована Калите, Јован II. Јовановић, Димитрије III. Костадиновић, Димитрије IV. Јовановић, Донски, Василије II. Димитријевић Василије III., Јован III. Васиљевић, Василије IV. Цар Јован Васиљевић IV. грозни установио штампарију и покорио Сибир. Цар Теодор Ивановић, самодржац, Борис Годунов, Теодор Борисовић, Василије Ивановић Шујски, лажни кнез Димитрије. Избраног Владислава сина пољскога краља заступи цар Михаило Теодоровић, син патријарха московскога Романова и сконча 1645. г.

Цар Алексије беше малолетан и надзор

вођаше кнез Моросов. Моросов и Милославски ороде се са царем Алексијем и почну самовољно владати и глобити народ, а он сконча 1676. Прва жена Алексијева беше кћи Илије Милославског, а друга кћи Ћирила Нарешкина која роди Великога Петра и Наталију. Цар Теодор Алексијевић, син цара Алексија Михаиловића, који наименова Великога Петра за наследника.

САДРЖАЈ.

1. Петрово рођење и детињство.
2. Петар као младић.
3. Први владалачки рад.
4. Освојење Азова.
5. Завера против Петра.
6. Петар у Холандској.
7. Стрелички суд.
8. Рат са Шведима.
9. Нарва
10. Шлиселбург.
11. Петроград.
12. Освојење Дорпата и Нарве.
13. Побуна у Астрахану — Пвткул — Битка код Калиша — Пултаве — Освојење Лиџландске Естландске.
14. Рат са Турцима.
15. Ратови и Поморанској, Холштину. Финландској.
16. Петрова беседа на мору.
17. Петар на источном мору, у Холандској и Француској.
18. Искључење великог кнеза Алексија из престолонаследства.
19. Мир у Ништету.
20. Примање царског достојанства.
21. Рат у Персији.
22. Наредба о наследном реду.
23. Петар владар.
24. Његов двор, породица и пријатељи.
25. Петрова војничка држава.
26. Правосудство и законодавство.
27. Образованост знања и вештине.
28. Вера и црква.
29. Петар као човек.
30. Петров последњи владарски рад и крај.

